

Dušan Kermavner

Ne želim se vtikati v zabavno debato med zgodovinarjem in politikom, marveč bi želel obrniti pozornost na nekaj drugega. Povod mi je dala ugotovitev v referatu tovariša dr. Šiškoviča, da med komunisti v Slovenskem primorju v začetnih dvajsetih letih še »ni prodrla misel o samoodločbi s pravico do odcepitve«, s pripisom v oklepaju: »Ta problem je še neraziskan.« Bržčas je dr. Šiškovič nekaj o tem čul, kako je takrat ta misel prodirala, toda ves potek je res še skrit v morebitnem arhivskem in spominskem gradivu.

Izredno dragocene spominske podatke o tem najdemo v Martelančevih spominih, ki so v Gustinčičevem gradivu v inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Iz njih je razvidno, da so o vprašanju začeli razpravljati v Trstu že leta 1923. Plod prvih razpravljanj sta bila članka Dragotina Gustinčiča in Vladimira Martelanca, objavljena leta 1925 v skupni reviji slovenskih komunistov iz Jugoslavije in Slovenskega primorja, v Zapiskih Delavsko-kmečke matice (oba članka omenjam z naslovoma ob svojem referatu pod črto). Istega leta 1925 je Martelanec v listu La Fédération balcanique, ki je izhajal na Dunaju, v »nekoliko člankih«, ki jih je podpisal s polnim imenom — navajam njegove spomine — »postavljaj geslo neodvisne slovenske delavsko-kmečke republike in nalogo boja proti velesrbski diktaturi (pač hegemoniji) in italijanskemu imperializmu«. Te članke je napadel tržaški nacionalistični (fašistični) Il Piccolo in izzval narodnjaško Edinost, da se je tudi obrnila proti njihovemu piscu v notici Mi in komunizem (Edinost št. 112, dne 13. maja 1925). Po tej notici so začeli komunisti, »ker so se jim računi z veliko revolucijo izjalovili, manevrirati z nacionalnim problemom«, toda slovenski narodnjaki se ne bodo »skušali spuščati v kako tekmo z njimi«. Elio Apih navaja v svoji knjigi odmev te zadeve v nekem policijskem aktu. Za naše vprašanje pa je najbolj zanimiva okolnost, da so takrat v tržaški organizaciji KPI — kakor povedo Martelančevi spomini — predlagali ukrepanje zoper Martelanca zaradi njegovega »nacionalizma«, toda predlagatelji so jih dobili po prstih, zakaj Martelanca, ki je bil že prej na Dunaju temeljito rapravljal o vprašanju z Gramscijem, je podprl CK KPI iz Rima. Iz Martelančevih spominov zremo nekaj o razprtijah med tržaškimi komunisti, ki bi bile sicer pozabljene. Pokojni Regent se je vse zadeve spominjal precej spremenjeno, češ da ga je — kakor mi je pisal dne 13. januarja 1964 — nekoč celo tudi Gramsci »prepričeval, da je potrebno dati delavskemu gibanju narodnih manjšin večji narodni poudarek«, da pa se je nazadnje uklonil Regentovi nasprotni argumentaciji, češ »da je v Trstu in v Julijski krajini to nemogoče in da bi bilo to mogoče samo pod skupnim imenovalcem boja proti fašizmu« (to zadnje je tako samo po sebi umevno, da je sploh čudno, da je Regent to zapisal). Ta Regentova spominska pripoved je v nasprotju z Martelančevo, češ da je Regent končno popustil v svojem odporu, ko je spomladi 1926 na nekih posvetih v Trstu predstavnik

CK KPI Scoccimarro na vsej črti podprl od Martelanca priporočano narodnostno politiko.

Ta zadeva mi je bila pred očmi, ko sem nekajkrat ugovarjal tovarišu Ivu Juvančiču, da bi s študijem o odnosu KPI do slovenskega narodnega vprašanja ne smeli začenjati šele z letom 1933 ali s še kakšnim poznejšim letom, ampak da bi morali seči nazaj najmanj do prvega in — kakor je videti — najbolj temeljitega pretresanja tega vprašanja v okviru KPI. Iz njega je izviralo naše takratno zatrjevanje tako v Trstu in v Gorici kakor v Ljubljani, da KPI zastopa pravico samoodločbe za Slovence in Hrvate, ki so bili leta 1918 nasilno priključeni k Italiji.

V zvezi s tem naj še omenim, da sem iz svojega referata, ko sem ga okrajševal, izpustil omembo Grahorjevega poskusa v letu 1928, da bi naravnal pot do nekega sodelovanja med narodnjaki okrog Zorka Jelinčiča in komunisti na Goriškem. Zaradi hudega medsebojnega političnega nasprotstva ni bilo mogoče nobeno skupno posvetovanje; Grahor je prenašal predloge od enih do drugih. Iz tistega časa se je ohranila neka korespondenca med goriškimi komunisti in nami v Ljubljani. Iz goriškega pisma z dne 17. aprila 1928 navajam, kako so bili v Gorici za propagandno geslo »slovenske delavsko-kmečke republike« in za »agitacijo za slovenske šole«, za »pravico uporabe slovenskega jezika v javnem življenju«, za »zahtevo, da se vrnejo slovenski učitelji« ter za »pravico samoodločbe do odcepitve«, in kako so izhajali od osnovnega spoznanja: »Trebaja je, da komunisti znamo izraziti potrebe ljudstva tudi v nacionalnem oziru.«

Menim, da sem s temi podatki prispeval k pravi sliki razvoja k leninističnemu gledanju na narodno vprašanje med komunisti v Primorju. Nemara bom pobudil več raziskovanja v tej smeri.

Prehajam k točki v referatu tovariša Pleterskega, ki se mi ne zdi prav zastavljena. Gre za njegovo povezovanje misli na eventualno odcepljeno Hrvaško in Slovenijo v ne docela jasnem sklepu V. kongresa kominterne z nalogom, naj se KPI sporazumno s KPJ izjavi za samoodločbo Slovencev in Hrvatov v takratni Julijski krajini. To sta dve docela različni in nepovezani zadevi. Okolnost, da se dogajata hkrati v letu 1924 in da se logično skladata, ne opravičuje, da bi ju smeli medsebojno vzročno povezovati.

Izrecno bi rad posvaril pred dobesednim pojmovanjem formulacij v sklepih IV. kongresa KPJ iz leta 1928 za odcepitev nesrbskih narodov in manjšin od Jugoslavije, ki bi se potem spremenila v Srbijo z zgolj srbskimi področji, posvaril pred pojmovanjem, kakor da bi bilo to pomenilo sprejemanje in dajanje smernic za »razbijanje Jugoslavije«. Že pred dobrim desetletjem, ko se je v zvezi s pripravo Pregleda zgodovine ZKJ začelo o tem razpravljati, sem opozarjal na zgolj papirnati pomen vseh teh sklepov in imam tudi zdaj za krivo predstavo, kakršno je morda tovariš Pleterski vendarle mestoma pripuščal v referatu, češ da so komunisti v tistih sklepih »realno politično« zamišljali ustvarjanje samostojnih narodnih republik Hrvaške in Slovenije. Po mojem mnenju tudi najskrajnejše med tistimi formulacijami niso privedle komunistov k separatističnemu »državičarstvu«, ki jim je bilo in jim je moralo ostati tuje. Zavedati se moramo, da niso nikdar mogli izhajati od šovinističnega separatizma, marveč le od leninistične teorije o pravici narodov do samoodločbe vključno do odcepitve, da so zaradi nje sicer privolili tudi v možnost odcepitve nesrbskih narodov, toda pri tem predvsem vezali revolucionarne sile vseh narodov Jugoslavije v skupen boj proti sistemu narodnega zatiranja. Tako zastavljam to stvar na temelju lastnega izkustva. Ne samo da

sam nikdar nisem gledal na narodno vprašanje v Jugoslaviji kot na izhodišče za razhod jugoslovanskih narodov, tudi med drugimi komunisti, ki sem jih srečeval cele kolone — bodisi na prostosti ali po zaporih od Ljubljane in Maribora prek Lepoglave in Sremske Mitrovice do Beograda — in se s številnimi zblížal, nisem opazil kaj takega. V prav nobenem nasprotstvu s tem mojim prikazovanjem ni okolnost, da smo v Sloveniji kajpak pisali in govorili o svobodni Sloveniji, saj smo lahko samo s takšnim geslom izpovedali svoje dosledno nasprotovanje naši razkosanosti in nasilnemu hegemonističnemu sistemu v »narodni« državi.

Pojasniti pa je treba, kako je vendarle prišlo do formulacij o obvezni odcepitvi nesrbskih narodov v papirnatih sklepih IV. kongresa idr. Po mojem je privedel do njih priostren frakcijski boj, prvič že leta 1924, ko je na tem vprašanju skušala radikalna frakcija Triše Kaclerovića iztisniti zmernejšo Sime Markovića iz KP, drugič pa leta 1928, ko je kongres novega vodstvenega kadra skušal dokazati bolj popolno sprostitev od navezanosti na državni okvir kot ovire za stopnjevano revolucionarno dejavnost. Mislim, da tu tiči na vse strani zadovoljiva pojasnitev tudi najbolj nesmiselnih formulacij zoper državni okvir.

Končno se moram vrniti k svojemu včerajšnjemu — recimo — »izpadu« v repliki tovarišu prof. Grafenauerju in se nekoliko popraviti. Mislim, da sem se nekaj boril z mlini na veter, ko sem v nekakšni živčnosti kar videl zgodovino delavskega gibanja ogroženo! Po pomiritvi se mi je posvetilo, da vendar tovariš Grafenauer te zgodovine ni niti najmanj ogrožal in da je gotovo noče ogrožati. Tudi primer s knjigo dr. Pleterskega ni prav spadal v ta okvir. Zato je umljivo, da je prof. Grafenauer krivo razumel mojo kritiko. Pojasnim naj, da sem le izkoristil priliko, da enkrat javno izpovem sodbo, ki sem jo dozdej izražal le v ožjih krogih zgodovinarjev, da bi bila morala biti njegova disertacija dopolnjena še z osrednjimi slovenskimi viri, preden bi bila mogla iti v tisk kot knjga. Ne gre samo za njegov primer, marveč za nekaj načelno važnega za slovensko zgodovino-pisje. Ni dopustno obravnavati tako važne problematike samo na regionalnih in osrednjih avstrijskih virih, toda ob neupoštevanju osrednjih slovenskih virov, kadar gre za objavo knjige, ki naj bi pomenila proučitev Koroške — ali katere druge slovenske regionalne — narodnostno-politične problematike na zadostni gradivni osnovi. Ko takšno preveč »regionalno« zgodovinarsko obravnavanje načelno kritiziram — storil sem to tudi v drugem primeru, kjer je bilo neupoštevanje osrednjega slovenskega tiska nemara vezano na krivo predstavo, kakor da je ta tisk le »samokranjskega« pomena! — seveda pri tem ne odrekam Koroščem ali Primorcem ali Goričanom njihove regionalne zgodovine, kakor me je docela krivo razumel prof. Grafenauer, marveč nasprotujem le smerem nekakšne »separatistične« regionalne zgodovine.

Le mimogrede se je pri — nedopustni — regionalni omejitvi tovariša Pleterskega primerilo, da je slovenska socialna demokracija, ki je na Koroškem ni bilo, tako slabo odrezala, kakor da je sploh nikjer ne bi bilo! Naj spomnim, da je bilo vprašanje »Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem?« pred desetimi leti (v Sodobnosti 1957—1958) predmet polemike med tovarišem Lojzutom Udetom in menoj. V tistem sporu sem branil — in mislim, da tudi odbranil — pojasnitev, da slovenska socialna demokracija zaradi svoje šibkosti ni mogla razširiti svoje dejavnosti tudi na Koroško, ne pa iz kakih drugih razlogov. V tej luči se je seveda morala pravda o »koroški krivdi ali nekrivdi slovenske socialne demokracije« čisto drugače izteči, kakor se je z narodnjaškega

vidika začela. K tisti pravdi pa tovariš Pleterski ni mogel zaradi svoje omejitve na regionalno gradivo in na regionalni vidik ničesar prispevati.*

Popraviti se moram tudi pri »skupini ‚dejanjevcev‘«, kakor sem jo imenoval v referatu. Opozorim naj, da me je k temu navedel Kocbek, ko je na tistem mestu Listine pisal o »naprednih mladih«, ki da so po Münchnu in po nemško-sovjetskem paktu odkrili pravo pot med zahodno Scilo in vzhodno Karibdo. Kriv sem le, ker sem prezrl, kako je Kocbek tudi to skupino »naprednih mladinov« izkonstruiral, in da sem jo krivo poimenoval za »skupino ‚dejanjevcev‘«. Dejansko nisem nikoli mislil, da bi bili vsi sodelavci Dejanja deležni takratnih Kocbekovih paničnih razpoloženj.

Vrnil bi se še k vprašanju Trsta — toda ne v letu 1945, marveč v letu 1918 — v zvezi z omenbo v referatu tovarišice Kacin neke »revolucionarne rešitve narodnega vprašanja«, kakršno da je zagovarjala »leva opozicija v (tržaški) italijanski socialistični organizaciji«. Pred tem je omenila obe nasprotujoči si rešitvi tržaškega vprašanja, italijansko in jugoslovansko. To — tretje, različno od prejšnjih dveh — pa je pustila v hieroglifu, tako da se hiter bralec niti ne zave, da je šlo za neodvisno tržaško republiko, za katero so se pred prevratom leta 1918 izjavljali tržaški italijanski socialisti z večinskimi sklepi svoje organizacije in za katero je bilo tudi nekaj slovenskih socialistov. Opozorim naj, da je ta zadeva potrebna temeljitejša zgodovinske osvetlitve.

Juraj Andrassy

Kada govorimo o veliki oktobrski revoluciji treba se sjetiti na jedan važan dokumenat iz dana nakon preuzimanja vlasti. To je dekret o pravima naroda Rusije od 15. novembra 1917. godine kojim se svima narodima Rusije priznaje ravnopravnost, suverenost i pravo samoodređenja te otcjepljenja. Citirani akt, izdat za Rusiju, imao je značajnih posljedica. Prvo je došlo u zemlji do pojave dezintegracije, a tek 1922—1923 do integracije u Sovjetski Savez.

Dekret o pravima naroda Rusije je važan i velik doprinos oktobarske revolucije u izgradnji prava samoodređenja za sve narode svijeta, na temelju kojega su se kasnije borili i izborili svoju samostalnost mnogi kolonijalni narodi.

A k toj pedesetgodišnjici mogli bi se sjetiti naše tridesetgodišnjice i dolaska druga Tita na rukovodstvo Partije, u koji čas pada i prihvaćanje ispravnog gledanja na naše nacionalno pitanje i na njegovo rješavanje.

* Tu naknadno uvrščam opuščeno polemično prasko s prof. Grafenauerjem. »A primerilo se je ravno tovarišu profesorju, da je čudno krivo »izigral« knjigo Pleterskega proti meni, ko je v prikazu slovenskega zgodovinopisja za knjigo Historiographie yougoslave 1955—1956 (str. 340—341) spremenil pravdo med Udetom in menoj o »koroški krivdi ali nekrivdi slovenske socialne demokracije« v pravdo o vlogi nemške avstrijske socialne demokracije in je zato mogel predstaviti Pleterskega vidike kot bližje Udetovim pogledom kakor pa mojim! Gotovo me je prav ta Grafenauerjev quid pro quo navedel k asociaciji od predstave o odkrivanju zgodovine delavskega gibanja iz narodne zgodovine k Pleterskega knjigi!«

Dovolite mi, da povem, nekoliko besed o odmevanju oktobrske revolucije v srednješolskih učbenikih. Pri tem mislim zlasti na leta, ki so nekoč bila del srednjih šol, danes pa so del višjih razredov osnovnih šol.

Kadar namreč govorimo in razpravljamo o oktobrski revoluciji, mislimo na debele znanstvene knjige, ki prikazujejo z vso natančnostjo vzroke, potek in posledice dogodkov, ki so se odigrali v tedanji carski Rusiji, zlasti leta 1917. Mnogo manj pa mislimo, kako se dogodki tega svetovnozgodovinskega preloma posredujejo ljudem, ki si šele nabirajo temeljne pojme o zgodovinskem procesu sploh, še posebej pa o takih prelomnicah, kakršno pomeni oktobrska revolucija.

Letos praznujemo petdesetletnico dni, ki so po besedah Johna Reeda pretresli svet. V petdesetih letih po oktobrski revoluciji se je na svetu marsikaj zgodilo in tudi marsikaj spremenilo od razmer, iz katerih je zrasla. Ta odmaknjenost nam more, na primer tudi pokazati, kakšen odnos do velikega oktobra so do danes imeli učbeniki za zgodovino te dobe, to je učbeniki za mladino, ki si začinja nabirati znanje o zgodovinskih dogodkih ožjega in širšega okvira.

V ta namen sem pregledal nekaj domačih in tujih učbenikov. Glede na čas med obema vojnama sem pregledal dva slovenska in tri srbohrvatske, enega avstrijskega in dva italijanska. Glede na čas po vojni sem pregledal naše jugoslovanske in enega češkega. Citatov iz teh učbenikov ne morem navajati, ker nimamo dovolj časa za to. Omejil se bom le na spoznanja, ki se tako rekoč sama od sebe ponujajo ob prebiranju delov, ki govore o oktobrski revoluciji, če jih primerjamo med seboj in časom, ki je minil od tedaj do danes.

Vsi predvojni učbeniki so do oktobrske revolucije zelo rezervirani, če smem milo označiti njihov kvantitativni prikaz oktobrske revolucije. V glavnem ji namreč posvečajo zelo malo prostora. Jasno pa je, da v tem primeru ni odločal kak ugovor o potrebni časovni odmaknjenosti do takega svetovnega dogajanja. Saj na primer vsi učbeniki posvečajo mnogo prostora prvi svetovni vojni, njenemu poteku in razpletu, ki je bila vendar sodobnica velike oktobrske revolucije.

Ugovor o časovni odmaknjenosti bi mogel imeti več veljave, kadar primerjamo prikaz oktobrske revolucije s prikazom francoske, kolikor jo učbeniki moderne zgodovine tudi prikazujejo. V tem primeru gre sicer res za to, da je francoska revolucija za vsak učbenik že zdavnaj zaključen proces, medtem ko je oktobrska bila dobi med dvema vojnama res še zelo blizu. Toda tak izgovor bi bil le navidezno resničen. Ne smemo namreč pozabiti, da so učbeniki, ki sem jih pregledal, veljali v meščanskih državah. Te pa so na sebe gledale kot na konsekvenco procesa, ki mu je položila temelje francoska revolucija. Zato je to bila njihova revolucija, oktobrska pa v tem primeru logično ni bila njihova. Tu ima korenine dejstvo, da je v teh učbenikih posvečeno francoski revoluciji toliko strani ali celo listov, kolikor je oktobrski vrstic.

Pri jugoslovanskih učbenikih je značilno, da so tisti, ki so nastali kmalu po končani vojni, ali vsaj v prvem desetletju po vojni, vsaj faktološko bolj stvarni kakor učbeniki iz drugega desetletja, čeprav se bistvenih okoliščin revolucionarne preobrazbe oziroma revolucionarnih pridobitev skoraj ne dotikajo. Skoraj neverjetno je čuti, če kak učbenik te dobe pove, da so komunisti ali boljševiki bili nasprotniki vojne. O politiki narodne enakopravnosti, osvoboditvi kmeta velepo-

sestniške oblasti ni seveda niti govora. Namesto tega prikazujejo nacionalizacijo kot nekaj, kar naj vzbuja strah in grozo pred sovjetsko državo, s katero so zaradi tega mnoge evropske države tudi pretrgale zveze.

V drugem desetletju med obema vojnama se poveča odklanjanje sovjetske države in s tem tudi oktobrske revolucije. Odklanjanje je seveda bilo v tesni zvezi z naraščajočo močjo reakcionarnih krogov v buržoaznih državah. Oktobrska revolucija se v tem času enostavno enači s politiko državnih udarov. Vzporedno s takim premikom v ocenjevanju velikega svetovnega dogodka se v nekaterih učbenikih daje večja vrednost februarški revoluciji leta 1917. Zlasti italijanski učbenik prikazuje prvenstveno pomen februarске revolucije za vse nadaljnje revolucionarne dogodke v Rusiji. Moralno upravičenost v sklopu revolucionarnih dogodkov ima po italijanskem viru predvsem februarска revolucija, o kateri je znano, da je bila buržoazno-demokratska.

Spričo takega položaja, da so uradni učbeniki zamolčali pomen oktobrske revolucije v svetovni zgodovini, pa je bilo hvalevredno ravnanje mnogih profesorjev, ki se v svojih predavanjih niso držali uradnih učbenikov, temveč so njihovo pomanjkljivost v tem pogledu reševali tako, da so poglavje o oktobrski revoluciji vključili v svojo razlago v obsegu, ki je dejansko ustrezal njenemu sklopu svetovnega dogajanja.

Razumljivo je, da se je odnos do oktobrske revolucije v mnogih državah po drugi svetovni vojni temeljito spremenil. Zlasti velja to za tabor socialističnih držav. Kakor nam kaže češki učbenik za 9. letnik osnovnih šol, se zgodovina najnovejše dobe pri njih začne s prikazom oktobrske revolucije in naslednjih let. Podobno je tudi pri nas. Zgodovina najnovejše dobe se začne s prikazom oktobrske revolucije. Tako je končno oktobrska revolucija dobila v učbeniku mesto, ki ji pripada. Toda delež oktobrske revolucije v učnem gradivu povojne dobe vendarle ni ostal vsa leta nedotakljiv. Učni načrti povojne dobe, razen prvega, ki je znan pod imenom »začasni učni načrt«, so vseskozi predpisovali tudi obdelavo oktobrske revolucije. Kljub vsemu pa se je zgodilo, da so v dobi kominforma nekateri črtali oktobrsko revolucijo iz učnega programa. Vem, da boste zmajevali z glavo, kako se je kaj takega moglo zgoditi. Popolnoma se strinjam z vašim mnenjem, ker je resnično neverjetno, da so se našli ljudje, ki so črtali iz sklopa zgodovinskih dogodkov velike dni, dogodke, ki pomenijo izhodišče in začetek nove dobe na svetu.

Mislím, da se je kaj takega moglo zgoditi le zato, ker učbenikov za zgodovino na srednjih šolah v tistih letih sploh ni bilo. Učitelji zgodovine so si pomagali z narekovanjem važnih zgodovinskih dejstev, pa se je zato mogla vtihotapiti tudi pamet, ki je zanikala zgodovinski pomen oktobrske revolucije za svet.

Upamo, da so ti časi za vedno minili. Danes že imamo učbenike, ki odmerjajo oktobrski revoluciji čas in prostor, ki ji pri pouku in v učbeniku pripadata. V njih so primerno razloženi njeni vzroki, potek in posledice. Šepajo pa v njih, kolikor šepajo, komentarji in ocene pomena oktobrske revolucije za svet. Toda to je stvar, ki tudi zahteva svoj razvoj. Mislím, da je tudi v teh stvaréh od leta do leta bolje oziroma od ene izdaje učbenika do druge, zakaj tudi učbeniki poznajo svojo zgodovino.

To sem hotel povedati, ker mislím, da nam ne more biti vseeno, kaj naša mladina zve iz zgodovine dni, ki so za mnoge že postali temelj življenja naših dni.

Prispevek, ki ga podajam, se le posredno dotika na tem zborovanju zajete problematike, vendar pa se v širšem okviru vključuje v razmere neposredno po prvi svetovni vojni. Dotakniti se namreč želim odnosa obeh slovenskih meščanskih strank, slovenske ljudske in jugoslovanske demokratske stranke do delovanja jugoslovanske socialnodemokratske stranke na plebiscitnem ozemlju Koroške. Casovno se prikaz omejuje na obdobje po jugoslovanski spraznitvi Celovca julija 1919, prostorsko pa na nekdanjo plebiscitno cono A.

Znano je, da je bilo slovensko koroško ozemlje tja do razpada stare monarhije vplivno območje nemško-avstrijske socialne demokracije in njenih organizacij. Znano je tudi, da se je ljubljanska vlada po ponovni zasedbi Koroške leta 1919 bala celo tega, da bi vplivom nemške socialne demokracije na Koroškem bilo mogoče postaviti nasproti agitacijo jugoslovanske socialnodemokratske stranke, čeprav je ta sodelovala v deželni vladi; znano je tudi prožnejše gledanje dr. Gregorja Žerjava na to vprašanje.¹

Formalno je dala smer strankarskemu režimu v plebiscitni coni A tako imenovana koroška anketa v dneh 28. in 29. avgusta 1919 v Ljubljani, ki so se je poleg Korošcev, generala Maistra, zastopnikov deželne vlade in vojske udeležili tudi predstavniki vseh treh tradicionalnih političnih strank na Slovenskem.² Ob anketi so predstavniki socialistov podčrtali glede na plebiscit nujnost uskladitve političnega nastopa vseh treh slovenskih političnih strank na Koroškem v skladu s politično diferenciacijo južnokoroškega prebivalstva in njegovih političnih tradicij, ki bi s strani jugoslovanske socialne demokracije terjale ustanovitev lastne politične organizacije. Glavno nalogo pa je stranka videla v pridobivanju dotedanjih nemško usmerjenih socialnih demokratov za slovensko rešitev koroškega vprašanja. Za pravilno se je ob tem izkazalo opozorilo dr. Žerjavu, da bodo prav socialnodemokratsko usmerjeni južni Korošci odločali pri plebiscitu, in da bi bil v drugačnih okoliščinah plebiscit v nevarnosti.³

Eden sklepov koroške ankete je bila namreč prepoved vsakršnega političnega in organizacijskega dela slovenskih in nemških političnih strank na plebiscitnem ozemlju. V ozadju te prepovedi pa ni bila le bojazen deželne vlade in meščanskih strank pred strankarskimi nasprotji, ki bi skupaj z nemško nacionalno propagando utegnile negativno vplivati na bližnji plebiscit, ampak tudi strah pred širjenjem komunističnih idej na južni del Koroške in prek nje v druge dele države.⁴ Kljub temu pa so bile oblasti prisiljene dopuščati delovanje jugoslovanske socialnodemokratske stranke že zaradi močnih socialnodemokratskih strokovnih organizacij v industrijskih središčih, deloma tudi ob neuspehu krščanskosocialne jugoslovanske strokovne zveze, ki se je skušala vsidrati na tem območju in izriniti vpliv

¹ Prim. dr. Janko Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964, str. 95–96.

² JSDS so na sestanku zastopali Ignac Mihevc, Rudolf Golouh, dr. Milan Korun, Filip Uratnik in Ivan Torkan. Podatek v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja (INV), f. 30, mapa 7.

³ Pismo Filipa Uratnika dr. Gregorju Žerjavu z dne 27. septembra 1919. Arhiv Slovenije, fond Narodnega sveta za Koroško, f. 2.

⁴ Ta strah se je 2. julija 1919 npr. kazal pri dr. J. Brejcu v zahtevi po popolnem zaprtju koroške demarkacijske črte. Arhiv Slovenije, fond poverjenišтва za notranje zadeve, f. 11/1919, dok. št. 7288.

tamkajšnjih socialističnih strokovnih organizacij; tako ponovno septembra 1919 v Bistrici v Rožu⁵ in istega meseca v Borovljah.⁶

Znano je, da je ostala večina strokovnih delavskih organizacij tudi v času jugoslovanske uprave neposredno povezana s celovško centralo in le posamezne organizacije so se, kot kažejo primeri iz Roža, neposredno povezale z Ljubljano. V določeni meri so takemu stališču koroških strokovnih organizacij pripomogle tudi ljubljanske oblasti, ki so dopuščale jugoslovanski socialnodemokratski stranki le omejeno akcijo. V ozadju takega odnosa do socialistične stranke je bil namreč strah meščanskih strank, da bi se ne razširjala socialistična misel z delavskih središč na agrarna območja in vzporedno s tem ogrozila tudi tamkajšnje pozicije slovenske ljudske stranke. Vsekakor ni naključje, da je prvi napadel dejavnost jugoslovanske socialnodemokratske stranke na Koroškem podeželju Slovenec decembra 1919.⁷ Vse to je vodilo k temu, da so avstrijsko usmerjene strokovne organizacije še nadalje ostale povezane s Celovcem in se pod neposrednim vplivom nemško nacionalnih in meščanskih krogov še bolj zasidrle v južnokoroško podeželje ter zajele vse nasprotnike jugoslovanske rešitve koroškega vprašanja.

Kolikor so sicer bile oblasti prisiljene dopuščati jugoslovanski socialnodemokratski stranki vsaj omejeno delovanje, pa je to delovanje pomagalo oblastem, da dejansko prepovejo organizacijsko delovanje te stranke na plebiscitnem ozemlju. Vzporedno s Slovencem so prihajali negativni glasovi proti jugoslovanski socialnodemokratski stranki predvsem iz krogov slovenske ljudske stranke iz takratnega boroveljskega političnega okraja,⁸ podprl pa jih je koncem januarja 1920 tudi general Maister s predlogom, naj »stavi deželna vlada meje propagandi mednarodne socialistične organizacije, h kateri se zateka mnogo ljudi, ki čutijo le za nemško republiko in ki škodujejo pod krinko mednarodnega socializma našemu delu za plebiscit.«⁹ Dokončno obliko pa je dobilo to stališče na posvetovanju o koroških razmerah v dneh 3. in 4. marca 1920, ki so se ga udeležili predsednik deželne vlade dr. Brejc, general Maister, tajnik Narodnega sveta za Koroško dr. Dolar in poverjenik deželne vlade dr. Vrstovšek. O vprašanju delovanja socialistov na ozemlju južne Koroške pravi sklep tega posveta tole: »... Ker se Jugoslovanski socialnodemokratski stranki do sedaj z neznatnimi izjemami ni posrečilo, da bi odtrgali nemške sodruge iz celovške organizacije in jih priklopili k svoji jugoslovanski, pač pa so s sprejemanjem Nemcev in nemškutarjev dali nasprotnikom priliko, da pod krinko socialistične organizacije hujskajo proti naši državi, in ker so s svojo propagando po čisto kmečkih občinah razdvojili doslej strnjene slovenske vrste ter tako naše šanse za ugoden izid plebiscita poslabšali, zato določata okrajna glavarja (velikovški in boroveljski — op. pisca) posebna navodila, da se prepove socialistična propaganda povsod tam, kjer ni še pred prihodom slovenskih socialističnih agitatorjev obstajala nemška socialistična stranka. Začasno se ukine š zborovalnega zakona. To sistiranje velja samo za zasedeno koroško ozemlje.«¹⁰

Rezultati take politike in druge okoliščine o plebiscitu so znani. Slovenske stvari ni moglo poleg drugega rešiti tudi živahnije delovanje Narodnega sveta za Ko-

⁵ Naša moč, 24. januarja 1919, št. 8 in jubilejna številka iz istega leta.

⁶ Večerni list, 22. januarja 1920, št. 17.

⁷ Slovenec, 28. decembra 1920, št. 250.

⁸ Podatki v arhivu INV, f. 30, mapa 10.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

roško in drugih organizacij v dneh pred plebiscitom, katerega vidni izraz je med drugim izid štirih številčk Socialistov za plebiscitno ozemlje, ki naj bi ga bila izdajala posebna »eksekutiva socijalno-demokratskega razredno zavednega delavstva na Korškem«; uredništvo in uprava sta bili v Celovcu. Prva številka je izšla 19. septembra 1920, zadnja, četrta pa štiri dni pred plebiscitom 6. oktobra. V utemeljitvi potrebe po listu je poudarila prva številka tega časnika, da je glavni namen, »... poučiti organizirano socijalnodemokratsko delavstvo, kakšno stališče ima zavzeti pri plebiscitu. Marsikateri delavec ni na jasnem,« je nadaljeval list, »katero pot naj hodi. Naša pot bode strogo socialistična in begati se ne bomo dali od nikogar. Razredno zavedni proletariati bode stopal pot poštenosti in pravice, pot ki jo je začrtal svetovni socializem. Odločno odklanjamo vsak pritisk šovinističnih in delavstvu sovražnih meščanskih strank, zavedajoč se, da naša zaščita leži le v naših organizacijah, ki so simbol našega dela in gibanja. Socialist za plebiscitno ozemlje« bode prinašal vesti in navodila, tikajoča se plebiscita strogo na internacionalni socijalistični podlagi, za kar vnaprej prosimo sodruga, da nas v tem težkem boju podpirajo in razširijo naš list, da si ustvarimo trdno podlago za nadaljnje izhajanje tudi po plebiscitu,“ seveda ugodnem za jugoslovansko stran.

Zanimivo je, da se dejansko kaže s tem s strani predplebiscitne dejavnosti, vnovič po prepovedi delovanja jugoslovanske socialnodemokratske stranke v začetku leta 1920, poziv na razredno zavest južnokoroškega proletariata — dejstvo, tuje takratni kraljevini SHS, toliko bolj blizu po nemški strani, ki ga je znala tudi izkoristiti.

Franc Štoka

Povedal bi nekaj o Trstu in tržaškem delavskem gibanju. V nekem referatu je bilo rečeno, da so bili vsi Slovenci v stari Avstriji prijatelji velike Rusije in da se tudi v času revolucije niso hoteli boriti za tuje interese proti boljševiški Rusiji. Sicer pa se je revolucionarnost kazala med Slovenci v raznih oblikah. Revolucionarno razpoloženje se je uveljavilo tudi med tržaškim delavstvom in med tržaškimi mornarji. Upor bokeljskih mornarjev ni bil brez odmeva.

Kako je prišla Italija v Trst in kakšne so bile posledice tega dogodka, je vsem dobro znano. Toda že pred tem se je ljudstvo upiralo in napadalo tržaška javna skladišča. Toda socialistične sile v mestu so bile razdvojene. Tudi v vodstvu teh sil je prevladovala miselnost, da je treba najprej ustvariti red in ga obdržati ter se šele potem obrniti po pomoč tja, kjer bo razumevanje za stvar socializma. Strah pred domačimi boljševiki je res obstajal in zato je danes iluzorno govoriti o tem, zakaj takrat socialisti niso našli poti v samostojno boljševiško revolucijo v Trstu leta 1918. Delavstvo je bilo za tako revolucijo, njegovo vodstvo pa ne. Nihče iz vodstva ni bil za tak skok. Ljudje so sprejeli Italijo kot neko začasno okupacijo in mislili so, da bo antanta napravila kaj več za Trst. To idejo je gojilo predvsem malomeščanstvo in jo vezalo na stare simpatije do Francije ter drugih velikih sil. Nihče ni videl, da je bil Trst žrtev interesov vsega imperializma.

Naš dvajsetletni protifašistični boj v Trstu mi bil takšen kot boj tukaj v Jugoslaviji, kjer je le obstajala določena rešitev narodnega vprašanja. Že pred fašistično Italijo so naši ljudje okusili internacije.

¹¹ Socialist za plebiscitno ozemlje. 19. septembra 1920, št. 1.

Ko se je danes tu govorilo o plebiscitu, sem se vprašal: Kaj smo dvajset let delali v Trstu, Slovenskem primorju in Istri? To naše delo bi moral tovariš Klopčič vsekakor poznati in upoštevati. Da, vsa naša dejavnost je imela značaj plebiscita. Leta 1945 je bila nova Jugoslavija brez učinkovite podpore Sovjetske zveze. Napačno je trditi, da smo prišli v Trst šele z našo, s slovensko vojsko. Kaj se nismo že skozi vseh dvajset let bojevali proti fašizmu na našem narodnem ozemlju? Zato vsi vedo, tudi italijanski komunisti s Togliattijem na čelu, da nismo prišli v Trst kot v tujo deželo. Prav k temu naj dodam, da smo ustanavljali delavsko enotnost tako v Trstu kot v drugih delih Julijske krajine. Uspelo nam je ustanoviti prek 70 odborov delavske enotnosti. Reči moram, da so tudi italijanski delavci in drugi tovariši rešili mnogo privržencev našega ilegalnega gibanja v Trstu. Ravno z mojim prihodom v Trst v aprilu 1944 smo tamkaj začeli organizirati odbore. Težišče protifašističnega dela smo postavili v tržaške družine, ne pa na primer samo v slovenske ljudi, ki so prišli s Krasa, iz Postojne, Komna itd. Nasprotniki nam še danes ne odpustijo, da nam je uspelo vriniti se v vse mogoče njihove ustanove. Inženirji, direktorji in drugi javni delavci so bili naši aktivisti; tudi ti so vzdrževali našo organizacijo v Trstu. In to se mi zdi najboljši plebiscit za našo stvar. Ko nam je danes tovariš Klopčič na svojski način nekako sugeriral vprašanje, zakaj nismo ravnali pri svojem delu v duhu njegovih predpostavk, mu moram odgovoriti, da nam bi taka parola prav nič ne koristila.

Takrat res še nismo mogli vedeti za stališče Stalinove diplomacije. Glede Jugoslavije smo vedeli za politiko fifty-fifty, v Trstu pa so šli prek volje nas vseh. Ves čas narodnoosvobodilnega boja smo se borili v Trstu, torej na domačih tleh. Toda Trst je bil sestavni del igre imperializma. Večkrat sem imel priložnost pričakati se z ameriškimi oficirji o teh vprašanjih. »Štoka,« so mi rekli, »kaj se tako razburjaš? Trst smo dali sebi!« In tako je bilo takrat: Trst so dali sebi, ker so v nas videli boljševice, Sovjetsko zvezo.

Miha Marinko

Priglasil sem se k besedi zato, da dam nekatera pojasnila k vprašanjem, ki so že bila načeta v obravnavi. Glede naše celotne razprave včeraj in danes bi dejal, da je posvetovanje izredno plodovito in da bo zato gotovo pripomoglo k razjasnjevanju vprašanj o zgodovini naše partije in našega delavskega gibanja sploh, še posebej pa k izoblikovanju stališč o slovenskem narodnem vprašanju. Brez dvoma je bila razprava o tem zelo sproščena in prav je, da se je sem in tja vkresala tudi kakšna iskra v polemiki, saj bo to vsekakor samo koristilo našemu zgodovinopisju pri oblikovanju obravnavanega gradiva.

Ko sem včeraj slišal besedi »resnica in politika«, je bilo iz tega razumeti namig, da si to dvoje nasprotuje oziroma se vzajemno izključuje. Kakršnakoli bi že bila politika, ki odstopa od resnice, ali jo negira, je po moji sodbi to slaba politika. Žal, imamo v mednarodnem delavskem gibanju še dokaj primerov, ko skuša politika negirati objektivna resnična zgodovinska dejstva. Marsikje po svetu so razmere res še take, da se resnico tlači ali pa ne pove jasno, kar meče slabo luč na nosilce take politike. Tudi kar se narodnega vprašanja tiče, mislim, da povzroča nekaterim komunističnim gibanjem še vedno dokaj težke preglavice. Imamo pri-

mere, pa tudi tisti iz bližnje preteklosti nam govorijo tako, da se nekatera napredna gibanja niso znala vselej ustrezno vključiti v tokove časa, v tokove osvobodilnih gibanj, ko komunisti, hoteč za vsako ceno imeti vodilno vlogo, niso v zadostni meri upoštevali tega vprašanja in so bili ali so še v zagati glede doslednega zavzemanja stališč o narodnem vprašanju. Zelo razširjeno je bilo namreč mnenje raznih komunističnih partij, da je narodno vprašanje zgolj obrobno vprašanje in da ga je moči s socialistično revolucijo rešiti spotoma. Zaradi takih stališč komunisti marsikdaj tudi niso mogli uspeti, posebno če so hoteli odigrati dogmatsko, vnaprej deklarirano vodilno vlogo. Alžirija in vrsta drugih afriških dežel, kjer narodnoosvobodilnih gibanj niso vodili komunisti, so dovolj nazorna zgodovinska dejstva, ki dovolj zgovorno pričajo o nepravilnosti takih gledanj. Tudi kadar so bili na čelu osvobodilnih gibanj ljudje — kot Seku-Tourè ali Keita, ki so izšli iz francoske komunistične partije, so se od nje ločili, ker niso mogli čakati, kdaj bo francoski proletariat opravil revolucijo, ki bo prinesla svobodo tudi kolonijam — postali so disidenti in ostro nasprotovali Komunistični partiji Francije, češ če francoski proletariat lahko čaka, pa narodno zatirano ljudstvo v kolonijah ne more čakati, kdaj bo proletariat metropole izvršil revolucijo in tako zagotovil tudi našo osvoboditev. Mislim, da ti primeri vsiljujejo eno od vprašanj, ki bo še dokaj časa nerešeno in zato na dnevnem redu zgodovinskega znanstvenega razglabljanja, v katerem se bo moralo razčistiti razmerje med zgodovinsko resnico in »politiko« v slabem pomenu te besede.

Tako kot je bilo že včeraj in pa danes omenjeno, je tudi naša partija precej časa omahovala med različnimi stališči, preden se je izoblikovalo enotno stališče, na podlagi katerega so komunisti lahko uspešno sprožili in tudi vodili našo narodnoosvobodilno vstajo. Mislim pa, da ne kaže biti preveč občutljiv za določene očitke in morda dejanske napake, ki jih je KP Jugoslavije ali KP Slovenije zagrešila v posameznih obdobjih ali glede posameznih vprašanj. Zelo važna okoliščina, ki jo je treba bolj naglasiti — kot je tudi že bilo včeraj omenjeno — je odločilni trenutek v zgodovini partije v letu 1937, ko je bil končno realiziran sklep IV. konference CK Jugoslavije v Ljubljani leta 1934, da se formirajo komunistične partije Slovenije in Hrvaške. To je namreč pomenilo zelo učinkovito osamosvojitve delovanja naše partije.

Če se danes ozremo nazaj — in to moram posebej naglasiti — seveda lahko veliko bolj kritično ocenjujemo, vendar pa lahko mnogokrat delamo krivico, ko vprašujemo, zakaj nismo takrat prav tako kritično gledali na posamezne stopnje razvoja partije, na odnose v kominterni, na politiko Stalina, kakor smo to delali po letu 1948. Mislim pa, da bi bilo ob vsej znani naši kritičnosti do Stalinovih postopkov napak ne priznati Stalinu zaslug ob sklenitvi nenapadalnega pakta Nemčije z Sovjetsko zvezo. Vredno je tudi poudariti stališče, ki ga je zavzela naša partija ob tem paktu. Res je ta pakt v dokajšnji meri spravil številne partije v zmedo, to tem bolj, ker so že prej zgubljali svojo samostojno pozicijo spričo procesa, kakršen je potekal v vrhovnem organu komunističnega gibanja — v kominterni — kjer so začele prevladovati tendence, po katerih naj bi bila kominterna vodstvo nekakšne svetovne partije. Zlo je, da ob tem paktu kominterna ni povedala svojega mnenja, niti ni imela svojega stališča. Ne glede na to, da je v dosedanjem obdobju odkritih dovolj dokazov za takšna nasprotovanja napotkom, namenom in mnenjem, so ti še vedno premalo raziskani. Ne držijo podatki, ki so bili pred nedavnim pri nas javno objavljeni, češ da pakt ni povzročil neke zmede pri nas,

marveč je treba reči objektivno resnico oziroma našo takratno oceno pakta še raziskati. Ne vem, če je res, da bi v Sovjetski zvezi zgodovinarji baje oklevali, češ da ne vedo, kako naj bi ta pakt osvetlili oziroma kako naj bi ga obravnavali. Dobro se spominjam, da je bilo naše stališče o paktu, da gre verjetno za genialno potezo sovjetske državne politike, da izigra nakane združenega imperialističnega tabora, katerega smoter je bil pahnuti Hitlerja kot »avantgardo« imperialističnega sveta proti Sovjetski zvezi s ciljem, da bi potem, ko bi se Hitlerjeva Nemčija in Sovjetska zveza med seboj zadosti izčrpali, druge imperialistične dežele požele plodove take politike. Ob taki oceni pakta, katerega utemeljenost je potrdil tudi kasnejši razplet vojne,* pa smo naglašali, da pakt ne spreminja našega odnosa do hitlerizma in fašistične nevarnosti sploh. Ne gre zanikati posameznih napak ali pa tudi spodrsrljajev, ki so v vseh resolucijah možni — prav tako tudi v resoluciji CK KPS na Vinjah, kjer je uporabljena okorna formulacija, »da hitlerizem ni več glavni in edini sovražnik«. Sicer pa mislim, da se je v svoji oceni hotela distancirati od tedaj običajne prakse »črno-belo«. Za izjave kominterne je bilo namreč dolgo časa in tudi tokrat značilno iskanje in ocenjevanje, »kje je center revolucije« in »kje center reakcije«. Taka formalna polarizacija pa je bila velikokrat neadekvatna in v škodo jasnemu političnemu opredeljevanju v konkretnih razmerah. Zgodovinarjem je nedvomno dobro znano, kakšni so bili v resnici takrat računi raznih imperialističnih dežel, pa tudi nameni, ki so jih imele z Jugoslavijo. Zato ni čudno, da smo takrat do določene mere upoštevali obe nevarnosti — nevarnost zahodnega in hitlerjanskega imperializma, čeprav je bila v ospredju nevarnost neposrednega napada Hitlerja na Jugoslavijo.

Ker ob tem paktu ni bilo objavljeno stališče kominterne, da bi se komunistične partije posameznih dežel mogle orientirati, so se pač enostavno orientirale tako, da so istovetile sovjetsko državno politiko s politiko kominterne. Tako so nekatere partije, kakor KP Francije, Norveške itd. zavzele — kakor je bilo na posvetovanju omenjeno — napačno stališče.

Znano je, da je po letu 1939, ko je po kratki vojni — po delitvi Poljske in pripojitvi Estonije, Latvije in Litve Sovjetski zvezi, nastopilo obdobje formalnega vojnega stanja med Anglijo, Francijo in Nemčijo, ni pa bilo še kakega večjega vojaškega spopada. V tem obdobju je naša partija, ki je bila že dobro organizacijsko utrjena, nudila izdatne usluge raznim funkcionarjem drugih partij in izpostavi kominterne v Parizu, ki so morali bežati iz Francije. Ti so po naših kanalih šli prek Turčije v Sovjetsko zvezo. Tako se spominjam srečanja s češkim tovarišem Švermo, članom izvršnega komiteja komunistične internacionale, ko je potoval ilegalno iz Pariza skozi Jugoslavijo v Sovjetsko zvezo. Spotoma je bil tudi na konferenci v Joštovem mlinu. Takrat je prišlo do žive obravnave med tovarišem Kardeljem in njim, ker so se naša gledanja na mednarodni položaj razhajala s stališčem, ki ga je zastopal Šverma, prihajajoč iz Pariza. (Šverma je bil kasneje v Sovjetski zvezi, nato pa na Slovaškem, ki je bila mimo nas edina dežela, kjer se je v Hitlerjevem rajhu ljudstvo dvignilo v vstajo. V tej vstaji je Šverma v sumljivih okoliščinah pozimi padel; niso dovolj skrbeli za njegovo varnost glede na njegovo šibko zdravje. V muzeju slovaške vstaje pa kasneje niso imeli njegove slike, niti opisanega njegovega pomena kot voditelja vstaje.)

* Mar ni značilno za politiko zahodnih sil, da so tudi potem šele po treh letih vojne, ko je bila zmaga Sovjetske zveze nad Hitlerjevo Nemčijo že očitna, odprli drugo fronto.

S takim tolmačenjem pakta kot poteze sovjetske vlade, ki je prekrizala račune zahodnjakom, smo obenem branili prestiž Sovjetske zveze, ki je bil pomemben tudi za nas. Povsem razumljivo je, da bi kakršno koli razočaranje ob tem paktu pri nas precej zmanjšalo vpliv partije na množice in izredno otežkočilo njen polet v pripravi narodnoosvobodilne vstaje. Sovjetska zveza je bila brez dvoma navzlic vsem vijugam v svoji politiki do naše partije objektivno vendarle osnovna moralno-politična sila, ki je omogočala da smo lahko vztrajali v narodnoosvobodilnem boju in ga vse bolj razmahnili. Ta moralnopolitična opora, ki smo jo iskali v Sovjetski zvezi, je bila odločilna, da smo lahko že prej, pred napadom Hitlerja na Sovjetsko zvezo, začeli z neposredno akcijo, z oboroženo vstajo. Vprašanje, zakaj ni poziv na oboroženo vstajo sledil takoj po napadu na Jugoslavijo, izhaja od ljudi, ki ne znajo upoštevati pomena moralnopolitične opore. Brez tega bi poziv na vstajo bil iluzorno početje. Brez tega pri nas ni bilo mogoče pričakovati takšnega odziva na poziv partije.

Želel bi se dotakniti tudi nesoglasja v razpravi včerajšnjega dne in z nekaterimi pojasnili korigirati dve njeni strani. Omenjeno je bilo, da v tem obdobju ni bilo neenotnosti v naši partiji. Ta enotnost pa je v resnici nastala šele potem, ko smo ostro obračunali z nekaterimi pojavi dezorientacije pri delu leve inteligence. Če bi ta dezorientacija dobila širši obseg, bi utegnila spraviti v nevarnost revolucijo samo. Zato se je bilo treba nujno upreti vsaki paniki, ki je izhajala iz ugibanj, kako je mogoče, da je komunistična država sklenila pakt z največjim sovražnikom komunizma.

Naše stališče je bilo jasno: na eni strani politika sovjetske vlade kot take, nekaj drugega pa je samostojna politika našega in drugih revolucionarnih gibanj. Ne glede na to, da kominterna ni povedala svojega mnenja in da je bila to pravzaprav usodna napaka, pa je to na drugi strani in v naših razmerah v celoti odtehtala politika vodstva našega revolucionarnega gibanja, ki je moralo slej ko prej samostojno zavzemati lastnim razmeram ustrezajoča politična stališča. In prav zato je bilo omenjeno omahovanje v krogu inteligence precej neznatno. Še več, komunistična partija je bila uspešna kljub določenim še drugim nevšečnim okoliščinam. Ni bilo namreč mogoče enostavno sprejeti delitve Poljske med Hitlerjem in Stalinom, kakor tudi ni bilo enostavno razumeti šest mesecev vojne na karelofinski fronti. Tudi ti dve okoliščini zgodovinarjem ne bi smeli biti neznani, saj sta lahko vplivali na to, da je kdo zgubil glavo, še zlasti, če je tudi sicer imel pomisleke zoper generalno politično linijo partije. Taki pomisleki pa so tudi v resnici obstajali celo znotraj vodstva KP Slovenije, čeprav ne v obdobju, o katerem je bilo govora v razpravi na posvetovanju. Težnja v slovenskem vodstvu partije, da bi prekinila stike s CK KPJ v inozemstvu, češ da tem stikom sledijo stalne »provale«, se je pojavila že prej koncem leta 1935 in v letu 1936. Takrat je Mirko Košir razvijal teorijo, da je treba prekiniti stike s CK KPJ in osnovati posebno slovensko komisijo, vezano neposredno na vodstvo kominterne, ki naj bi prilagajala direktive kominterne razmeram v Sloveniji. To pa so bile ne samo nesprijemljive, marveč tudi precej konfuzne in kontradiktorne zahteve, ker je takrat že bilo jasno, da ni mogoče dirigirati iz inozemstva delavsko in revolucionarno gibanje v deželi in da take zahteve težijo in tudi dejansko vodijo k razbijanju homogenosti vsakega vodstva, pa čeprav to vodstvo v inozemstvu ni moglo biti učinkovito. Bilo je kratko malo jasno, da vodi taka pot z ene strani v separatizem, z druge pa še k večjemu podrejanju kominterni. Te tendence po separatizmu so v teh letih ne-

odvisno obstajale in v gradivu enega izmed plenumov CK KPS je govora o tem — kot je bilo danes že omenjeno — da pomeni razdvajanje in popolno osamosvajanje Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Hrvatske razbijanje enotnosti Komunistične partije Jugoslavije, ki vodi na mlin ustašem. Pojavov teh tendenc ne gre povsem zanikati.

Da so take tendence imele neko podporo tudi v kominterni pod vplivom nekaterih bolgarskih komunistov, domnevajo nekateri tovariši iz takratnega našega predstavništva v kominterni, ki bolj podrobno poznajo tedanje razmere v Moskvi. To je sicer za prvi hip težje dokazljiva hipoteza, ki pa je vredna podrobnejše proučitve s strani zgodovinarjev. Vsiljuje pa se na primer spricho zanikanja makedonske nacije s strani bolgarskih komunistov v preteklosti, deloma pa še danes (oporekanje makedonskega jezika, Pirinska Makedonija), njihove pretenzije na Makedonijo pred in med vojno, njihov odnos do V. M. R. O., zlasti pa njihove očitne deklaracije in ravnanje njihovega eksponenta Metodija Šatorova v PK KPJ za Makedonijo. Sama »Balkanska federacija«, umetno skonstruirana v emigrantskih krogih, se zdi, da je šla na roko takim separatističnim tendencam v okviru KPJ kakor tudi računom glede Makedonije.

Ko pa še razmišljam o tem, ne mislim, da bi bile separatistične tendence v Sloveniji in Hrvatski zavestno usklajene z bolgarsko makedonskim vprašanjem, marveč so to slučajne koincidence.

Nadalje bi še rad izrazil svojo misel o tem, od kod izvira konstrukcija S. N. R. Menim, da sodi v okvir dogmatskih koncepcij, ki so še danes velikokrat žive, da morajo namreč vsako gibanje voditi komunisti kot avantgarda, če ne odkrito pa prikrito. V tem primeru je šlo za to, da se umetno ustvari tako prikrito vodstvo in gibanje samo. Tedanje začasno vodstvo naše partije je zamislilo tako konstrukcijo posebnega nacionalno revolucionarnega gibanja in zanj tudi iskalo primerne komuniste, ki naj bi ga vodili, pri tem pa skrivali svojo komunistično prepričanje. Ta zasnova mi je živo v spominu, ker sem sam prinesel prvo osnovo in pobudo za razmah slovenskega narodnega gibanja v Slovenijo. Po opravljeni skoraj eno in pol letni partijski šoli v Moskvi, sem prišel v Slovenijo z direktivami, ki sem jih dobil na Dunaju. Tovariši doma so me seveda kaj čudno gledali, nekateri se tega gotovo še sami spominjajo.

Ta navodila so bila skozi in skozi neživiljenjska. Ko je vodstvo partije končno spoznalo, da se mora posvetiti boju proti narodnemu zatiranju, se je tega lotilo na način, ki je praktično formalno še pomenil ločevanje delavskega revolucionarnega gibanja od gibanja za narodno osvoboditev. Poleg tega se tudi še ni znalo otresti sektaške psevdorevolucionarne frazeologije, s tem da je to gibanje ob samem spočetju (ne rojstvu) poimenovalo za »revolucionarno«. Zato je hitro sledil splav. V težkih razmerah šestojanuarskega in kasneje JNS režima ni bilo govora, da bi tako gibanje moglo zaživeti na revolucionarni frazi. Izkazalo se je, da je bila jalova zamisel, po kateri naj bi komunisti, prekriti s plaščem narodnih revolucionarjev, imeli več uspeha. Znano je, da smo imeli s sličnimi koncepcijami v kominterni dosti težav še tudi po letu 1937, vse tam do vojne. In še kasneje je bilo treba včasih tudi nekoliko prilagodljivega oportunitizma, če naše vodstvo ni hotelo priti v neposreden konflikt s kominterno. Računalo je pač, da so te težave posledica nezaupanja in nepoznavanja razmer v deželi ter moči našega revolucionarnega gibanja, da pa bo to nezaupanje odstranjeno z rezultati in uspehi našega boja.

Preden je bilo zaupano vodstvo naše partije tovarišu Titu, se je postavljalo v kominterni — enako kot se je zgodilo na Poljskem in na Madžarskem — tudi vprašanje razpusta komunistične partije Jugoslavije. Tak sklep je preprečilo dejstvo, da je bilo revolucionarno gibanje v državi vendarle mnogo močnejše. Mimo tega so bila frakcijska trenja v KPJ tedaj pretežno že omejena na ozek krog naših ljudi v inozemstvu. Razen tega je Tito že prej bil z naše strani predlagan na mesto Gorkiča, kar pa so v KI odklanjali. V tem trenutku je praktično in formalno že bil organizacijski sekretar KPJ. To je bil tudi vzrok, da ni kazalo uporabiti takšnega ukrepa.

Praksa sama je kasneje pokazala, da je novemu vodstvu partije zelo hitro uspelo konsolidirati notranje razmere. Prav tako hitro pa je opravilo tudi z jedrom opozicije, ki ga je predstavljal takratni jetniški komite v Sremski Mitrovici (Petko Miletić). Komunisti, ki so se iz Mitrovice vračali k političnemu delu na teren, so tudi sami drug za drugim spoznali neustreznost koncepcij, ki jih je zagovarjal ta jetniški komite. Celo člani tega komiteja samega (med njimi Slovenec Vojnilovič in Hrvat Korski) so spoznali preživelost takih koncepcij in ker so bili po svojem bistvu pošteni, so se preorientirali in se tudi kasneje v partizanih dostojno borili in padli za osvoboditev. Petko Miletić pa je po prestani kazni s pomočjo NKVD prišel v Moskvo in bil še tam izkoriščen za frakcijsko rovarjenje proti Titovemu vodstvu.

Ko sedaj razglabljamo o tem zgodovinskem obdobju naše partije, je po mojem mnenju pomembno še eno vprašanje in sicer to, da na preživelih udeležencih te zgodovine leži precejšnja odgovornost kompletirati nepopolno gradivo o njej. Iz arhivov kominterne smo dobili nekaj gradiva o zgodovini partije iz obdobja, ko je bilo naše vodstvo v inozemstvu, medtem ko je v tem arhivu zelo malo gradiva od leta 1937 naprej. Marsičesa sploh ni, kratko malo zaradi tega, ker je bilo v obdobju zadnjih let pred drugo svetovno vojno neprimerno manj neposrednih stikov s kominterno in je zaradi tega tudi manj materiala prispelo do KI. Pa tudi za vojno obdobje imamo razmeroma dovolj dobro kompletiran arhiv glede vojaške dokumentacije, medtem ko je politična dokumentacija precej slabša.

Mimo zbiranja gradiva iz arhivov leži na »stari generaciji« tudi še naloga rekonstruirati zgodovino po spominih. Rad priznam, da je to čestokrat zelo težko, zlasti glede bolj zapletenih okoliščin. Vendar je treba te subjektivne spomine v monografijah obdelati in jih medsebojno konfrontirati, da bi ugotovili objektivno resnico. Nujna je tudi obdelava obsežnega razpoložljivega gradiva — bodisi iz časopisja te dobe, ali iz sodnih in policijskih arhivov o štrajkih in legalnih oblikah delovanja komunistov iz tega obdobja. Vendar to gradivo v glavnem ne vsebuje nekaterih osnovnih notranjih okoliščin samega življenja partije, tako da je današnji zgodovinar kljub vsemu razpoložljivemu gradivu večkrat v zadregi, ker ne najde notranje gibalne sile. Razen tega mora biti zgodovinar pri uporabljanju zgodovinske snovi, ki jo črpa iz sovražnih, režimskih, meščanskih virov, zelo zadržan in kritičen. Moram reči, da je posvetovanje v tem pogledu, vsaj zame, spodbudno, ker je zbralo precej bogato gradivo, ki tudi nam osvežuje spomine. Manjka pa še vedno, kar bi dovolj odkrivalo, kakšne so bile razmere znotraj, recimo ljudske fronte, ali pa kmečko-delavskega gibanja, kajti partija je gradila in delovala v teh kakor tudi v drugih organizacijah. V ponazoritev bi navedel samo dogodek, ki se ga morda tudi kdo od prisotnih spominja. V Črnučah je bilo leta 1938 pri ing. Štebiju posvetovanje naprednega delavsko-kmečkega gibanja pod okriljem Kukovca, ki ga je sklical sam Štebi. Mi pa smo z zanimanjem ugotovili, da se je

tu znašel dobesedno celoten CK KP Slovenije. To samo po sebi govori, kako smo bili vsi komunisti angažirani tudi v legalnih oblikah naprednih gibanj na Slovenskem. Danes je morda marsikomu težko doumeti, kako je mogla partija v tem obdobju opraviti tako ogromno delo. To je zmogla, ker je njen vodilni aktiv spremljal vsa tedanja politična dogajanja, zlasti pa dejavnosti, v katerih je videl možnosti, da se v njih angažira in vpliva na progresivno usmeritev. Zaradi tega pa se po drugi strani marsikdo lahko moti, če ne vidi vseh notranjih gibalnih sil določenega političnega gibanja ter prihaja do sklepa, da se je to gibanje razvijalo spontano. V resnici ni bilo nič spontanega v razvoju revolucionarnega gibanja na Slovenskem, zakaj ne le v samem partijskem življenju, marveč na vseh toriščih družbenopolitičnega delovanja je bila potrebna čvrsta priprava in organizacija komunistov. Te organizacije se kajpada na zunaj ni videlo in se je tudi ni moglo videti. In prav zategadelj je proučevanje tega obdobja tudi po tej plati tako izredno pomembno.

V zvezi z razpravo na posvetovanju bi želel opozoriti še na interesanten pojav iz najtežjega obdobja po letu 1933, ki je v zvezi s Primorsko. Že leta 1932 je bilo v Ljubljani več procesov proti komunistom (npr. Prijonova skupina, večinoma Primorci). Kasneje je prihajalo čez mejo v Jugoslavijo vedno več ljudi. Komunisti v Sloveniji smo imeli na ta ali drug način dosti opravka z njimi. Vsi od kraja so bili patrioti. Eni so prihajali kot komunisti, dočim so se drugi vključevali v režimske stranke in društva. Od tod jih je režim kot navdušene Jugoslovane vključeval tudi v svoj policijski aparat. Večina Primorcev, ki so pred fašizmom pribežali iz Italije, so bili izrazit rodoljuben element, in jih je, takratni režim ocenjeval za izredno zanesljive. Še danes je na primer v Zagrebu mnogo Slovencev, tedanjih beguncev iz Primorske. Že tedaj niso imeli kaj dosti specifične slovenske narodne zavesti, saj jim je bila v mislih predvsem Jugoslavija. (To se je kazalo še po drugi svetovni vojni v času plebiscitne odločitve, ko je po vsej Primorski pisalo »Tukaj je Jugoslavija«.) In čeprav noben Primorec ni znal srbohrvatskega jezika, so bili vsi rodobljubi Jugoslavije. Za njihove napore, da bi se osvobodili izpod fašizma je hrbtenico predstavljala Jugoslavija in sicer takšna, kakršna je bila. Njen režim je pa tudi znal iz takega velikega rodoljubja kovati dobiček zase in si napraviti dober in zanesljiv aparat.

V Zagrebu je takrat izhajal njihov časopis. Kolikor se spominjam, se je imenoval Istra, in smo ga komunisti zelo kritično ocenjevali. Izražal je seveda nasprotovanje fašistični Italiji, bil pa je hkrati tudi protidelavski oziroma protikomunističen. Te razmere so se spreminjale s konsekvantnostjo našega dela in splošno afirmacijo komunistične partije kot homogene partije slovenskega naroda, z razkrinkavanjem buržoazne vlade, zlasti še potem, ko je ta pričela paktirati s Hitlerjem. Končno so se razmere spremenile celo do stanja, ki bi ga mogli šteti za izjemno, svojstveno, na primer, da smo v letu 1941 imeli v Ljubljani kakih 150 policajev v Osvobodilni fronti in celo nekatere glavne komisarje politične policije (Vrečar, Jeranče, Kanté), ki so bili Primorci, in ki so imeli kot policijski uradniki skoraj dve desetletji opravka s komunisti.

Z letom 1939 so se namreč začele stvari krhati, zvestoba izdajalskemu režimu pa majati. Iz tega časa je dovolj konkretnih dokazov, kako je aparat države začel popuščati v svoji vnehi glede preganjanja komunistov — tudi sam sem to izkusil in se prepričal. Po aretaciji leta 1940 me je zasliševal policijski komisar Kanté, ki je bil v mnogih prejšnjih »srečanjih« izredno strog, tokrat pa je pokazal veliko

obzirnost in razumevanje, priznal, »da smo komunisti tako rekoč edina patriotična sila, da pa je iluzorno misliti, da bomo lahko kaj napravili«. Ko je prišlo leta 1941 do zloma stare Jugoslavije, kateri so ti ljudje prej posvečali vse svoje rodoljubje, pa so se zdaj do kraja razočarali spričo petokolonaške politike vlade. Zato so se orientirali na sodelovanje s komunisti, ki so ostali edini dosledni rodoljubi. Tako smo imeli v letu 1941 med njimi mnogo simpatizerjev Osvobodilne fronte in tudi precej članov partije. To po mojem mnenju ponazoruje pravilnost delovanja komunistične partije, še zlasti glede na narodno vprašanje.

Naj dodam še nekaj, kar zadeva Primorsko in Trst, čeprav je to iz kasnejšega obdobja. Ob akcijah partizanske vojske na Primorskem smo hkrati v Trstu in drugih na novo osvobojenih središčih uspešno in hitro snovali množične organizacije Osvobodilne fronte in Comitato della liberazione nazionale med prebivalstvom italijanske narodnosti kakor tudi partijske organizacije v skupnem odporiškem gibanju. Od tod so rasle partizanske enote italijanske narodnosti, pa tudi zelo uspešne organizacije G. A. P. Čeprav smo spričo znanega italijanskega temperamenta težko uveljavljali konspirativne metode delovanja v samem Trstu in je bilo dosti aretacij, nam je vendarle uspelo ustvariti splošno protifašistično ozračje in zelo ostro diferenciacijo nasproti zagrizenim fašistom med italijanskim življenjem na Tržaškem, še zlasti pa v Istri. Resnici na ljubo je treba celo reči, da smo kontaktirali z italijanskimi tovariši zelo dobro, brez vsakega šovinizma, dokler smo bili komunisti iz Slovenije sami nasproti vodstvu protifašističnega gibanja na Tržaškem, manj pa kasneje, ko so prišli posamezni vodilni ljudje KPI iz Moskve. Prej bi dejal, da smo imeli večje težave z nekaterimi našimi uglednimi Slovenci, ki niso mogli verjeti v iskrenost italijanskih protifašistov in razumeti pomena boja za proletarski internacionalizem, v znamenju katerega smo vključevali tudi Italijane v protifašistični boj. Tržaški življ delavskega porekla se je opredeljeval za protifašistični boj, ker je imel pred očmi predvsem socialistično revolucijo in ker je računal, da bo ta v Jugoslaviji prej uspela kot v Italiji.

Dalje, ne morem se strinjati z mnenjem, izraženim na posvetovanju, da bi bili morali uporabiti na Tržaškem kakšne druge metode, plebiscit in podobno, če bi bili hoteli dobiti Trst. Taka razmišljanja danes so čista iluzija, fantazija, toliko prej, ker ne upoštevajo tedanjih realnih dejstev, zlasti ne tega, da smo brez podpore Sovjetske zveze morali Trst zapustiti. Kako depasirano je fantaziranje o plebiscitu, ko vemo za dogovore med Churchillom in Stalinom o delitvi interesnih sfer. Kako naj bi dosegli formalno plebiscitno odločanje, če je pa grozil direkten oborožen konflikt z zahodnimi zavezniki ob popolnem molku Molotova? Če hočeš — večina tržaškega delovnega ljudstva se je dejansko plebiscitno odločila še preden je IV. armada izgnala okupatorje. Seveda pa si je težko zamisliti, da bi Trst s kakim plebiscitom mogli osvojiti, če v ta namen nismo imeli opore niti takrat, ko smo prišli v neposreden konflikt z zahodnimi zavezniki.

Na koncu pa samo še to: ne glede na to, kako bo zgodovina ocenila odločitev II. zasedanja AVNOJ o priključitvi Trsta in Julijske Benečije k Jugoslaviji, je bila taka odločitev pogojena s takratnimi razmerami. Šele kasneje smo namreč sprevidele, da problem mešanih področij ne moremo reševati z zahtevami po spremembah meje, pač pa na druge načine. To pa pomeni, da se neki recepti iz zgodovine ne dajo uporabljati za vse večne čase.

Tovariš Kermavner me je spodbüdil, posebno z zadnjim delom svojega referata in tudi z ustno obrazložitvijo, da sem se malo bolj zamislil v nekoliko čudne razmere leta 1940, ko je vso slovensko levico prevzel nek nemir v zvezi s tedanjo sovjetsko zunanjo politiko, se pravi s paktom, z rusko-finsko vojno in z vsemi posledicami, ki so se kazale v razpoloženju ljudi v vseh slovenskih levih formacijah, ki so se že poprej medsebojno povezovale v ljudski fronti.

Doba ljudske fronte je bila tedaj že za nami. Ljudska fronta na Slovenskem ni dosegla posebnih uspehov, recimo z volilnimi rezultati in drugimi podobnimi stvarmi, pač pa je po mojem mnenju bila prvo tako večje organizirano sodelovanje zelo raznorodnih skupin, ki so se povezovale s svojim središčem, specifično najtežjim, to je s komunistično partijo, ki je organizirala, povezovala, propagirala skupne politične nastope pri raznovrstnih volitvah — državnozborskih, občinskih in drugih.

Toda tovariša Kermavnerja sem razumel tako, kot da ta problem, ki je leta 1939/1940 moril slovensko levico, ni bil tako pomemben, da komunisti konec koncev takrat niso izgubili nobenega svojih zaveznikov. Ponovno sem prebral resolucijo III. partijske konference, ki je pravzaprav zelo zanimiv dokument za takratno razpoloženje na Slovenskem, za razpoloženje v partiji sami in razpoloženje oziroma za pojave, ki so se takrat v vsej slovenski levici, ki je bila na en ali drug način, bolj ali manj intimno poprej povezana s partijo. V tretjem poglavju te resolucije, ki nosi naslov Krah slovenskih meščanskih strank, pravi takratno vodstvo Komunistične stranke Slovenije to-le: »Zlom francoskega imperializma je spodmaknil tla vsem perspektivam, ki so jih zagovarjale slovenske meščanske in malomeščanske stranke te grupacije. Slovenski del JRZ si skuša iz zagate pomagati z neprikrito italofilsko propagando. JNS je formalno ostala brez jasne zunanjepolitične perspektive, vendar jo mržnja proti Sovjetski zvezi in vse odkritejše soglasje z zunanjepolitičnimi in notranjimi totalitarnimi nameni vladajočega razreda vse tesneje družita z JRZ. Najtežji udarec je zadel socialno demokracijo in malomeščanske demokratske stranke: Lončarja, SDS, krščanske socialiste itd. Ta gospoda je sabotirala enotnost proletariata in delovnega ljudstva že takrat, ko je bila borba proti fašizmu še glavna naloga. Za druge imperialistične vojne se je povsem zapisala zahodnemu imperializmu ter se uvrstila med njegove agente in vojne hujskače. Vodila je uradno propagando proti Sovjetski zvezi. Razvoj dogodkov je temeljito razkrinkal te imperialistične hlapce. Vse številnejši so danes njihovi pristaši iz vrst delavcev in kmetov pa tudi intelektualnega malomeščanstva, ki spoznavajo pravilnost politike Komunistične stranke Slovenije in zapuščajo svoje reakcionarne voditelje. Komunistična stranka Slovenije poudarja, da je za uspešen boj delovnega ljudstva nujno potrebno, do kraja razkrinkati to gospodo in spodbiti njen vpliv med delovnim ljudstvom. Boj za resnično borbena enotnost delavcev in kmetov in za osvobodilno pot delovnega ljudstva je nemogoč brez dosledne borbe proti takim kapitalističnim in imperialističnim slugam. Hkrati izjavlja Komunistična stranka Slovenije, da podaja svojo roko vsem pristašem Lončarja, SDS, krščanskih socialistov itd., ki spoznavajo, da je njena politika resnično v službi slovenskega delovnega ljudstva in slovenskega naroda.«

Druga točka tega poglavja obračunava s tako imenovano levo akcijo socialnega demokrata Svetka.

Zanimiva je še v četrtem poglavju pri »osnovnih nalogah« točka 6, ki pravi:

»Borba za dnevne zahteve delovnega ljudstva nalaga na sindikalnem terenu:

a) okrepitev boja proti reakcionarnim socialnodemokratskim, krščanskosocialističnim, narodnosocialističnim in jugorasovskim sindikalnim voditeljem, ki skušajo sindikate spremeniti v zavoro razrednega boja ter v kapitalistično orožje za razbijanje delavske razredne enotnosti na splošno in za preprečevanje delavskih dnevnih akcij posebej.«

Tako je julija 1940 vodstvo slovenskih komunistov ocenilo takratno situacijo.

Zame je velika uganka: kaj se je krilo izza take ocene? Kaj je povzročilo tako oceno? Ali morda res samo moralnopolitični pomisleki, ki so nastopili pri takratnih komunističnih zaveznikih zaradi pakta, ali so bili tukaj še kakšni drugi vzroki? Ti pomisleki, ki so takrat zajeli večino napredne javnosti, zaskrbljene zaradi pakta, so bili po mojem razumljivi, posebno na Slovenskem bolj kot v ostali Jugoslaviji, ker smo bili Slovenci takrat nacionalno neposredno in zelo živo ogroženi od fašizma in nacizma, in je ta pakt povzročil prav gotovo (tega se dobro spominjam) veliko zaskrbljenost, kaj bo z usodo Slovencev, kaj z našim protifašizmom. Tukaj je bilo res narobe, da kominterna, kakor je tovariš Marinko že prej dejal, ni nič rekla o tej stvari, ni razložila tega — čeprav moram reči, da je takrat mogoče (to lahko trdim za krščanske socialiste, ker sem neposredno pri teh stvareh sodeloval) bila pravilna ocena, ki še danes velja in do katere smo prišli zelo hitro — razložil jo je poprej že tovariš Marinko — in ki je bila po mojem mnenju edino pravilna in edino možna, namreč, da je bila to taktična poteza Sovjetske zveze, da se izmakne takrat neposrednemu napadu združenega tabora na čelu s Hitlerjem, da si na ta način pridobi čas. Takrat ni šlo pri tej zaskrbljenosti pri nas za to, da se razbije zaupanje v Sovjetsko zvezo. Mislim, da je to zaupanje, kot smo vsi čutili, bilo ena glavnih spodbud, da smo lahko vzdržali in se odločili za narodnoosvobodilni boj in za revolucijo, namreč zaupanje v moč Sovjetske zveze in pa predvsem v njeno revolucionarno nalogo, ki naj prinese ne samo nacionalno osvoboditev, temveč tudi socialno osvobojenje slovenskemu narodu.

Mislim, da bi bil čas, da danes te okolnosti, ki so spremljale zelo nemirno razdobje, ki je bilo sicer kratko, na večeru tik pred vojno, trezno ocenimo in pretehtamo, kaj je vodilo takrat naše slovenske komuniste do take ocene, kaj jih je vodilo, recimo, do takih direktiv, po katerih naj bi se boj za delavsko enotnost, za akcijsko enotnost delavskega razreda razvijal predvsem z razkrajanjem in na razvalinah sindikalnih organizacij, z bojem proti sindikalnim vodstvom, in ustvarjanjem neke nove politične enotnosti delavcev na razvalinah tako imenovanih hlapcev kapitalizma, kakor so ocenjevali takratne sindikalne voditelje, ki so jih razvrščali ne glede na njihovo usmerjenost popolnoma v eno vrsto — od Jugorasa do socialnih demokratov in krščanskih socialistov.

Meni je tukaj dosti nerazumljivega, toliko bolj, ker je bil julij 1940 doba, ko smo, kot se dobro spominjam, krščanski socialisti ponovno šli do partije s predlogom o čim ožjem akcijskem sodelovanju. To je bila doba, ko je bilo ustanovljeno Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ki je zbiralo svoje članstvo v zelo širokih slojih slovenskega ljudstva, predvsem pa v kulturnih in drugih pomembnejših plasteh, ki so se, lahko rečemo, zelo enodušno lotevale te akcije, ki jo je partija takrat začela — kot nov način, novo nadomestilo za že pozabljeno in razbito ljudsko fronto.

Zgodovinsko je to že bila preteklost, npr. francoska ljudska fronta je že zdavnaj šla po gobe, prav tako je španska ljudska fronta doživela neuspeh. V Jugoslaviji, razen v Sloveniji, take ljudske fronte, frontovskega združevanja raznovrstnih političnih organizacij, skoraj ni bilo. V Sloveniji so bili taki poskusi, ki so imeli tudi delne, ampak vendar solidne uspehe v posameznih fazah tega političnega boja na terenu, posebno v boju za oblast v občinah in pri parlamentarnih volitvah. Svetoval bi tistim, ki se s tem bavijo kakor npr. tovariš Kermavner, ki se je zagnal v to obravnavo pod videzom polemike proti Kocbeku, da bi te stvari danes začeli res na miren način študirati in da bi dobili jasne odgovore, zakaj je šlo, kakšni so bili globlji in dejanski vzroki za tako zelo hudo obsodbo. Ta boj okrog SZ, okrog stališča SZ, se je pri nas v krogih levice dogajal zlasti v vrstah takratnega Slovenskega društva in na straneh tednika Slovenija. Dobro se spominjam, da smo takrat, ko se je ta boj zaostрил, vsaj krščanski socialisti šli zaradi tega iz Slovenskega društva. Takrat sem odložil odgovorno uredništvo Slovenije. Potem smo morali nadaljevati polemiko s Slovenijo o vlogi SZ in o teh stvareh v krščansko-socialističnem glasilu Delavska pravica. Tukaj je res mnogo nejasnosti, ki bi jih bilo treba razvozlati.

Prvotno sem v dogovoru s tovarišem Ziherlom pripravil obravnavo o vlogi krščanskih socialistov pri ustvarjanju delavske enotnosti in skupne akcije s komunisti. S temi stvarmi se danes ne bi posebno pečal, ker je to stvar globljega študija. Na žalost imamo o teh stvareh v partijskem gradivu zelo malo dokumentov, skoraj ni dokumentacije. Zelo malo je podatkov o celi vrsti akcij (protidraginjske akcije itd.) v zadnjih dveh letih pred vojno in ki so potem konec koncev pripeljale do dejanskega ustvarjanja delavske enotnosti med osvobodilnim bojem, ko so se predstavniki takratnih organiziranih delavskih skupin na Slovenskem sporazumeli o bodoči popolni, tudi organizacijski enotnosti delavskega razreda.

Glede nadaljnje poteka obravnave mislim, da bi bilo dobro, če bi tovarišu Grafenauerju rekel tole: Med osvobodilnim bojem krščanska skupina OF ni bila homogena. Ta skupina je bila sestavljena iz raznih delov; najmočnejši oziroma najtrdnje organiziran del so bili krščanski socialisti, ki so imeli svojo strokovno organizacijo s kakimi 8.000 do 10.000 člani, z 62 skupinami po vsej Sloveniji in ki so bili na trdnih tleh razrednega boja v stari Jugoslaviji. Ti so bili pravzaprav jedro te skupine. Dejanje je nastalo takrat, ko je skupina kulturnih delavcev-literatov odšla od Doma in sveta, kjer je nastal spor zaradi znanega Kocbekovega članka. Takrat je nastalo Dejanje, ki pa je v neki meri tudi bilo naslednik prejšnjih revij krščanskih socialistov, to se pravi Socialne misli in Besede o sodobnih vprašanjih. Takrat so se povezovala s krščanskim socializmom tudi akademska društva, od nekdanjega Akademskega Orla, glasila Križ na gori, raznih akademskih do Zarje, ki je zadnja leta pred vojno združevala leve katoliške študente. Ti so bili blizu po eni strani tako krščanskim socialistom kot reviji Dejanje oziroma krogu, ki je to revijo izdajal. Dejanja ne moremo povsem istovetiti s Kocbekom, ker je pri njem sodelovalo mnogo ljudi, tudi mnogi izraziti krščanski socialisti, medtem ko Kocbek zase zanika, da je bil krščanski socialist. Zanj je pojem krščanski socializem nesmisel, ker se komunizem oziroma socializem ter krščanstvo kot nazora diametralno razhajata. Še leta 1944 je zavračal, da bi takratno krščansko skupino v Osvobodilni fronti preimenovali v krščanskosocialistično skupino, ker je bil to zanje preozek, premalo univerzalen pojem. Hotel je postati vodnik slovenskega katoliškega sveta in ga peljati v novo dobo z modernimi pogledi.

Zato menim, da ima tovariš Kermavner prav, ko loči razne grupacije, ki so se pojavljale. Krščanski socialisti s svojo skrokovno organizacijo so bili osrednji dejavnik, medtem ko so se razne druge organizacije, ki so bile v vrstah na leviči takratnega katoliškega tabora, na to jedro v raznih razdobjih bolj ali manj naslanjale. Opozoril bi tudi na to, da je treba upoštevati nekatere zelo zanimive pojave levičarskih stremeljenj med krščanskimi socialisti. To so bile revije Mladi plamen in Ogenj krščanskosocialistične mladine, ki so bile oblastveno prepovedane. Ljudje so odhajali iz takratne katoliške levice naprej še bolj na levo, drugi pa tudi na desno. Predlagal bi, da sedaj te pojave mirno pretehtamo, jih analiziramo in ustvarimo možnost za objektivno ocenjevanje dogodkov, ki naj bo neodvisno od trenutnih ocen, ki so jih mogoče narekivale takratne taktične potrebe. Danes je še mnogo ljudi, ki se marsičesa še spominjajo in katerih pričevanja nikakor ne gre zamuditi. Treba je te stvari urejati sedaj, ko imamo težave z rekonstruiranjem dogodkov okoli oktobrske revolucije, ko se s težavo prebijamo do osnovnih resnic, ne samo zaradi tega, ker je mnogo pozabljenega in izgubljenega, ampak tudi zaradi tega, ker je bila zgodovina dostikrat falzificirana. Po mojem je zelo koristna spodbuda, da se to gradivo začne resno, solidno in brez kakršnihkoli neumestnih obzirov zbirati in urejati, tako da bomo čimprej prišli do res veličastne podobe Komunistične partije Slovenije, ki je kljub trenutnim iskanjem v odločilnih trenutkih zmerom zadela pravo, ter se usposobila med predvojno dobo, da je lahko postala središče in združevalna sila vse slovenske levice in prek nje tudi vsega slovenskega delovnega ljudstva v revoluciji.

Vladimir Dedijer

Hteo bih da dodam nekoliko reči o pitanju ocene sovjetsko-nemačkog pakta iz 1939. godine. Znam da je teško našoj generaciji davati istonjske ocene o događajima iz naše ere, kada smo, kako je to rekao Marx, i pisci i glumci svoje sopstvene drame.

Ja pokušavam da taj pakt posmatram u jednoj široj istorijskoj perspektivi, a naročito u svetlu ratnih ciljeva nemačkog imperijalizma u prvom i drugom svetskom ratu. Iako se prvi svetski rat odvijao u drugim istorijskim okolnostima nego drugi svetski rat, ipak se može tvrditi da postoji kontinuitet u ratnim ciljevima Nemačke. Na osnovu zaplenjenih nemačkih dokumenata, hamburški profesor savremene istorije Fritz Fischer je u svom zamašnom delu o ratnim planovima Nemačke u prvom svetskom ratu dokazao da su se sve nemačke vlade od 1914. pa do 1918. godine držale septembarskog programa iz 1914, koji je predviđao krupne aneksije kako na zapadnim tako i na istočnim granicama Nemačke. Rusiju je trebalo gurnuti čak do Urala, a između nje i Nemačke stvoriti niz satelitskih državica pod komandom Nemačke. Čitava Evropa imala bi se pretvoriti u jednu ekonomsku celinu, vođena Nemačkom. Ovaj program prihvatile su sve nemačke vlade, od 1914. pa do 1918., a na njegovoj izradi učestvovali su predstavnici vojske, banaka, univerziteta, pa čak i neki desni nemački socijaldemokrati, znači vladajućí slojevi nemačkog društva.

Upadljiva je sličnost ovog plana iz septembra 1914. s onim što je Hitler pokušao da ostvari u drugom svetskom ratu. No, pri tome se Hitler služio drugom taktikom.

On je još u Mein Kampfu došao do zaključka da je Nemačka izgubila rat, jer ga je vodila na dva velika fronta: s Velikom Britanijom za prevlast na svetskim morima, a u isti mah težila je osvajanju evropskog kontinenta, dakle postajala je kolonijalna i kontinentalna varijanta.

Hitler je od 1933 pokušao da izbegne tu bitku na dva fronta. Očigledno je da je on i dalje težio ka svetskom gospodstvu, ali je pokušao iz taktičkih razloga da sukob s Britanijom odloži dok ne svrši na evropskom kontinentu obračun s najjačom snagom — Sovjetskim Savezom. Zbog toga su svi njegovi diplomatski pokušaji bili upereni da se Britanija uveri da Nemačka želi samo da se proširi na račun istočno evropskih zemalja, a u prvom redu Sovjetskog Saveza.

Ne može se reći da Hitler nije imao uspeha u toj politici. Naime, on je pokušao da obnovi pohod evropske buržoazije protiv mlade sovjetske republike iz 1919. godine. Nedavno je i sam bivši predsednik britanske vlade lord Alec Hume, braneći Chamberlainovu politiku saradnje s Hitlerom, ukazivao na antikomunistički karakter toga saveza. Ni francuska buržoazija nije bila ravnodušna prema ovim Hitlerovim planovima, što pokazuje naročito držanje francoske vlade u vreme sklapanja Münchenskog sporazuma. Antikomunizam i nada da će Hitler likvidirati Sovjetski Savez uticali su da je najveći deo i britanske i francuske buržoazije prihvatio politiku Münchena.

Racionalnije struje u redovima vodeće klase u Britaniji, okupljene oko Churchilla, prozrele su ove namere Hitlera, ali su one došle do reči tek posle Münchena, kada je Hitler počeo da osvaja zapadne države.

Zbog toga, treba uzeti u obzir i ove istorijske činjenice, kada se daje ocena sovjetsko-nemačkog pakta iz 1939. godine. Ne zaboravimo da je baš u to doba Sovjetski Savez bio uvučen u krupne vojne incidente na svojim istočnim granicama s Japanom. Ti incidenti po obimu i žestini bili su ravni velikim ratnim operacijama.

Nesumljivo da je način na koji je izveden sovjetsko-nemački pakt mnogo štetio naprednim pokretima u svetu, a naročito komunističkim partijama. Nije li Staljin predavao Hitleru nemačke komuniste, pohapšene u SSSR-u?

Završio sam komparativnu studiju evropskih pokreta otpora, a posebno sam razradio pitanje držanja komunističkih partija Evrope prema Nemačkoj u periodu između avgusta 1939. godine i juna 1941. godine.

Naime, još je na Sedmom Kongresu Kominterne Togliatti izneo misao da se spoljna politika komunističkih partija na vlasti treba razlikovati od spoljne politike komunističkih partija koje se bore za vlast.

Međutim, sve evropske komunističke partije nisu primenile taj princip. Držale su dogme. Na primer, KP Norveške je posle okupacije Norveške, sredinom aprila 1940, preko svega lista Arbeiderer pozvala norvešku radničku klasu da nastavi s upornim radom, jer je tobože Nemačka spasla Norvešku od provokacija zapadnih imperijalista. (Nešto slično je Arbeiderer napisao i u svome broju od 1. maja 1940.) Može se zamisliti kakve su teškoće imali norveški komunisti, posle 22. juna 1941 kada su se pridružili norveškom pokretu otpora da dokažu da su vođeni u prvom redu patriotskim motivima.

Drug Marinko je juče napomenuo držanje KP Francuske u periodu između avgusta 1939 i juna 1941. Među francuskim komunistima bile su dve struje. Jedna je tražila legalnost kod Nemaca, što se mnogo osvetilo.

U tom pogledu je istorijski važan stav KP Jugoslavije i KP Slovenije. Još pre izbijanja rata komunisti Jugoslavije vodili su borbu protiv uvlačenja zemlje

u rat na strani zapadnih imperijalista, ali ni jednog trenutka nisu zanemarili opasnost od germanske agresije. To je po mom mišljenju jedan od glavnih razloga što su komunisti u Jugoslaviji mogli da posle 22. juna 1941, postanu vodeća snaga jugoslovenskih masa u borbi protiv okupatora.

Na primer, kada je Nemačka napala SSSR 22. juna 1941, Ribbentrop je dao javno jedno široko objašnjenje zašto je došlo do invazije SSSR-a. Pored ostalih dokaza o »verolomnosti« SSSR-a navode se i dva proglašenja jedan KP Jugoslavije, a drugi KP Slovenije iz 1940. godine, u kojima se osuđuje nemački imperijalizam. U suštini komunisti Jugoslavije sprovodili su dosledno Togliattijev princip iz 1935. godine.

Međutim, posle 1945. godine mnoge komunističke partije i dalje su slepo sledile sve cik-cake sovjetske spoljne politike, što im je nesumljivo donosilo veliku štetu, a naročito što se tiče borbe kolonijalnih naroda. Žalosna je činjenica da su na primer komunisti Kube i Alžira bili potpuno pasivni za vreme revolucije u tim zemljama.

Ili, zapitajmo se kakav je stav bio KP Francuske prema revoluciji u Indokini i Alžiru. Iako je KP Francuske imala u tom periodu i do 24 % svih Francuza za sobom, ona nije napravila nijedan jači gest da bi pomogla borbu tih naroda protiv francuskog imperijalizma.

Ovo su pitanja na koja traži odgovore naročito naša najmlađa generacija. Da li su to samo greške KP Francuske, da li je to posledica socijaldemokratizacije KP Francuske, ili se mora ući u dublje pitanje o stavu radničkih partija, pa i radničke klase kao takve u industrijski razvijenim zemljama prema borbi kolonijalnih naroda. To su neobično duboka pitanja i ovde se ne može dati odgovor u nekoliko reči. Želim da vas podsetim da sam za vreme rata 1943. godine o tom istom problemu diskutovao s drugom Borisom Kidričem na Rogu. Njega je strašno mučila pasivnost nemačke radničke klase za vreme rata.

Sve su to pitanja koja se otvaraju i koja naročito kopkaju našu novu generaciju, koja je slobodnija od dogmi nego naša generacija, jer kao što sam rekao: mi smo i glumci i pisci svoje sopstvene drame. Ali baš sama činjenica da mi ovde, ovako okupljeni, diskutujemo na ovakav način, mi stariji i mnogi mlađi, daje mi nadu da će naši budući istoričari zaroniti i u ova za nas tako bolna pitanja i dati poštene odgovore.

France Klopčič

Najprej še enkrat o Trstu! Moj namen. da bi izzval obravnavo, se ni posrečil. Tovariš Marinko je rekel, da smo imeli aspiracije na Trst in če se nismo mogli nasloniti na Sovjetsko zvezo, nam tudi plebiscit ne bi mogel pomagati. Priznam, situacija ni bila preprosta, ni bila lahka. Zato sem se omejil na najsplošnejšo oznako tega problema. Dotaknil sem se politične strategije, ki smo jo vodili v Trstu leta 1945. Kaže se v odloku o priključitvi Primorja in v geslu: »Trst je naš!« Čim je vzeta taka politična linija, je a priori izključena pravica naroda do samoodločbe. Mislim, da o tem ne more biti dvoma.

Druga stvar je, kakšno strategijo bi bilo treba najti, da bi ustrezala politični situaciji. Mislim, da bi lahko govorili o svobodnem Trstu, o svobodnem pristanišču Trst, da bi lahko govorili o neodvisni republiki Trst, o Trstu kot o enoti jugoslo-

vanske federacije. To so razni vidiki strateškične linije ali osnovne politične linije za rešitev tega vprašanja. Ne vztrajam pri plebiscitu, saj je to le vprašanje tehnične izvedbe samoodločbe, ne vztrajam pri volitvah, saj to so drugovrstna vprašanja. Jasno mi je pač, da bi morali ostati pri pravici naroda do samoodločbe. Če te pravice ne bi mogli izvesti v obliki plebiscita, bi morala naša politična linija izražati to pravico samoodločbe v neki drugačni, toda določeni politični obliki.

Danes smo slišali referat tovarišice Kacin, ki je omenila za leto 1918 dve politični možnosti: priključitev k Italiji, priključitev k Jugoslaviji. Tretjo možnost je moral povedati v obravnavi tovariš Kermavner in sicer: Neodvisno republiko Trst. Skoro 50 let je preteklo, odkar so predlagali takšno politično rešitev. In če smo to tretjo možnost pozabili ali pozabljam, potem tudi izkušenj nimamo in jih ne moremo uporabljati.

Hotel bi vprašanje Trsta razširiti na vzročno vprašanje, odkod so se pojavile take koncepcije glede Trsta. Zdi se mi, da je treba odgovor najti v podatku, ki smo ga slišali aprila 1966 na posvetovanju ob obletnici Osvobodilne fronte in sicer v razpravi tovariša Pleterskega. Ne da bi se distanciral — to je druga stvar! — je navedel podatek, da je komisija za meje pri Osvobodilni fronti leta 1941/42 razpravljala o mejah bodoče Slovenije. Sprejela je stališče, naj potekajo po etničnih mejah, ki jih je slovenski narod zasedal v sredini preteklega stoletja. To pomeni, da bi se v Slovenijo vključili tudi deli slovenske zemlje, ki jih je imperializem z raznarodovalno politiko odtrgal od slovenskega naroda. S tega stališča izhajajoč je potem nastal odlok in je nastala politika: »Trst je naš«. Mislim, da je ta povezava jasna. Hotel bi vas pa hkrati spomniti na podatek, ki sem ga zdaj slišal v referatih, da sta se leta 1933 KP Jugoslavije in Italije izrekli za meje Slovenije znotraj črte, ki zajema kraje, kjer je večina prebivalstva slovenska. Ta točka iz leta 1933 se mi zdi pravilna, komunistična, leninistična. Sklep komisije za meje iz leta 1941/42 se mi pa zdi umik od omenjenega stališča na pozicije morda celo nacionalistične. Zato bi ta problem želel pridružiti obravnavi, naj se zgodovinarje bavi tudi s takimi zadevami.

Zdaj pa nekaj načelnega o narodnem vprašanju v Jugoslaviji. Pri nas v Jugoslaviji je med zgodovinarji, še bolj pa med publicisti razširjeno gledanje na narodno vprašanje kot na razodetje neke misterije — v preteklosti namreč (ne govorim za dobo od leta 1941 naprej) — kot na iskanje pravilne rešitve. Dokler se ta rešitev ne zablika v obliki, ki je podobna današnji obstoječi obliki rešitve nacionalnih odnosov. To stališče je v izraziti obliki zastopal na sarajevskem kongresu zgodovinarjev tovariš Vlado Strugar.

Vlado Strugar je bil glavni referent na kongresu zgodovinarjev leta 1965. Njegova ideja je bila v tem, da so vsa prejšnja stališča o narodnem vprašanju pomenila neke stopničke, dokler se končno ni pokazala rešitev tega vprašanja v socialistični federativni Jugoslaviji. Vsa prejšnja stališča so bila namreč zanič. V neki rahli obliki je to opaziti pri tovarišu Pleterskem, vendar se ne da primerjati z zmoto, ki jo razlagal Vlado Strugar. V ciklostiranem referatu tovariša Pleterskega na strani 34 piše: »Tako najdemo v času do šestojanuarske diktature začetne znake stališč in razmerij, ki so svojo novo ustvarjalnost in polno uveljavitev dosegle precej pozneje...« Na strani 48 piše: »...tudi stališče do Črnogorcev kot naroda ni bilo še docela dognano v vrstah KPJ.« In na strani 64: »Manifest ustanovnega kongresa KPS je naposled« — poudarjam besedo »naposled« — »izpričal resnično zrelost

pogleda na slovensko narodno vprašanje...» To se pravi — prej je bilo tavanje, iskanje, nezrelost, potem naposled se pa odpira... Amerika.

V resnici je KP v raznih obdobjih zavzemala razna konkretna stališča o nacionalnih odnosih na podlagi trajnih komunističnih načel. Obdobja so se menjala, razlikovala. Zato so se menjale tudi predlagane rešitve tedanjih odnosov. Kar je bilo pravilno ze eno razdobje, ni moglo biti pravilno za drugo dobo. To je ABC zgodovinskega materializma, dialektične logike.

V glavnem razlikujemo pri KP Jugoslavije do leta 1941 tri obdobja njene nacionalne politike.

Prvo obdobje 1919—1920. To je tako imenovani »vukovski kurz«, ki je izhajal iz pričakovanja, da bo socialistična revolucija nujno rešila tudi narodno vprašanje. To je imelo svoje opravičilo in v osnovi ni bilo napačno v letih revolucionarnega vrenja. Niso pa bila partiji jasna še temeljna načela o narodnem vprašanju in potrebno je bilo, da jih partija osvoji.

Drugo obdobje 1922—1934. To je bilo odločilno obdobje, v katerem je prišlo do teoretičnega spoznanja marksistično-leninističnih načel v narodnem vprašanju in hkrati že do praktične uporabe teh načel na domačih tleh. Nastale so velike idejne vrednosti znotraj partije, pojavili sta se desnica in levica v njenih vrstah, zorele so obravnave, globoke in zanimive. Te so prerastle okvire domače nacionalnosti, zakoračile so na mednarodno areno, v svetovni forum komunistov: na kongrese, plenuma in komisije Komunistične internacionale. Na jugoslovanskem narodnem vprašanju so se takrat učile vse partije in sama Komunistična internacionala. Ni ma prav, kdor trdi, da je izključno Komunistična internacionala učila komunistične partije. Jugoslovanski komunisti iz vrst levece so bili tisti, ki so prodromno uveljavili svoje poglede tudi v internacionali. Kar poglejte sestav komisije Komunistične internacionale, ki se je ukvarjala leta 1924/25 z narodnim vprašanjem v Jugoslaviji. Kdo vse je bil tam udeležen!

In kaj je značilno za to dolgo obdobje? V skladu z načelom samoodločbe narodov do odcepitve, z načelom leninizma, smo komunisti upoštevali, da je Jugoslavija mnogonacionalna država, v kateri vladajoči narod, srbski zatira druge narode, ki se zato v nacionalnem odporu zbirajo proti obstoječemu redu, razglasili pravico vseh narodov Jugoslavije do lastne državnosti, do neodvisnosti. Komunistična partija Jugoslavije je razglasila njihovo pravico, da se odcepijo od obstoječe Jugoslavije; ni pa jemala te pravice za obveznost. Hkrati je zagovarjala združitev svobodnih narodov v federaciji narodnih republik. In ker je rešitev narodnega vprašanja pri Slovencih in Makedoncih segala čez meje takratne Jugoslavije, KPJ ni jemala mejâ kot okvir, v katerem naj se rešijo nacionalni odnosi. Od tod nezainteresiranost komunistične partije v tedanji dobi za meje Jugoslavije, za njen obstoj. Narodna gibanja nosijo, kot citira referat na strani 40, »v sebi nujno notranjo tendenco, da razbijejo v okviru Saint-Germainu ustvarjene države«. K temu bi dejal, da se je za razbitje Jugoslavije predvsem trudila, objektivno in po rezultatih, srbska buržoazija s svojo socialno, ekonomsko in nacionalno politiko. Partija je v tej dobi postavila tudi nekaj prognoz, kako se lahko zasue reševanje narodnega vprašanja in kasnejši dogodki so potrdili pravilnost teh prognoz.

Tretje obdobje 1935—1941. V tem tretjem obdobju prihaja do zavestnega spreminjanja konkretne nacionalne politike KPJ (na podlagi osnovnih načel). Partija namreč izjavi, da bo branila Jugoslavijo pred agresorji; treba je pa Jugoslavijo demokratizirati, da bo ljudstvo imelo kaj braniti. Ni več stališča, da gre podpreti

odcepitev posameznih narodov. Ni več stališča, da nam je obstoj monarhistične Jugoslavije drugovrstno vprašanje. Nič več ni poudarjanja balkanske federacije.

Zakaj je prišlo do take spremembe? Do teh sprememb v nacionalni politiki je prišlo leta 1935/36 zato, ker so se razmere v Evropi radikalno spremenile. Na oblast v Nemčiji je prihrumel fašizem, Hitler je postavljaj na dnevni red nasilno menjanje mejâ, sistem versajske Evrope se je kručil, nevarnost vojne se je hipoma poveçala. Fašizem je razglasil svoje ozemeljske zahteve, svojo protislovansko sovražnost in neposredno ogrozil obstoj slovanskih narodov, posebno Slovencev. Te korenite spremembe so zahtevale spremenjeno nacionalno politiko. Partija je morala determinirati svojo politiko glede na nove družbene razmere, ne pa izhajajoç iz kabinetnih kombinacij. Razmere so zahtevale ustvarjanje najširše narodne fronte vseh enako misleçih in v enaki skrbi za lasten narod pripravljenih na boj slojev, strank, društev, posameznikov.

Zbiranje slovenskega naroda pod enotno zastavo narodne obrambe pred fašizmom je bila osnovna težnja ustanovnega manifesta na kongresu partije leta 1937 na Cebinah.

Torej tri etape razvoja imamo do leta 1941 in tri nacionalne politike jugoslovanskih komunistov. Nastajale so ustrezno materialnim razmeram v družbi, med razredi in mednacionalnih odnosih. Ni šlo za umetno konstruiranje shem ali šablon, ni šlo za iznajdbo univerzalnega zdravila za nacionalne spopade in ni šlo za odkritje skrivnosti, kako »naposled«, »končno« in »navsezadnje« rešiti narodno vprašanje. O tem sem že razpravljaj na ljubljanskem kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev leta 1961 in pisal v Naših razgledih v začetku leta 1962.

Izredno me veseli, da v referatu tovariša Kobse najdem iste misli, iste ocene.

Lotil bi se še vprašanja obveznosti odcepiteve. Tovariš Pleterski je namreç v referatu na strani 26 zapisal: »Stališçe V. kongresa Komunistične internacionale o obveznosti odcepiteve je bilo v Komunistični partiji Jugoslavije končno sprejeto šele po več fazah.« To misel avtor ponavlja še večkrat (na str. 28, 36, 41 in 53).

Tu gre verjetno za nesporazum, zakaj trditev ne ustreza resnici. Nikoli Komunistična partija Jugoslavije ni bila v celoti ali trajno za obveznost odcepiteve.

Za kaj gre tu? Gre za resolucijo V. kongresa Komunistične internacionale iz julija 1924 in za razumevanje njene vsebine. Prvih šest toçk resolucije govori o načelih in nalogah nacionalne politike Komunistične partije Jugoslavije; ne bom jih ponavljal. Nato pride 7. toçka: »Ker obstaja v Jugoslaviji množično gibanje proti nacionalnemu zatiranju v vseh oblikah in za samoodloçbo, je nacionalno vprašanje dobilo aktualen in oster značaj ter neposredno zadeva koristi delovnih množic.« Drugi odstavek te toçke pravi: »Zato« (to se pravi, ker je aktualno, ostro) »se mora splošno geslo pravice naroda do samoodloçbe, ki ga zagovarja Komunistična partija Jugoslavije, izraziti v obliki izloçitve Hrvatske, Slovenije in Makedonije iz obstojeçe Jugoslavije in ustanovitve njihovih neodvisnih republik.«

Ne trdim, da je to bilo nepravilno, marveç samo razlagam, kako je prišlo do te toçke. V sedmi toçki govori prvi odstavek o konkretnem stanju, drugi pa pravi, kako se mora partijska politika konkretizirati.

Kakšen je bil tedaj položaj? Naj na kratko navedem, da je takrat v Jugoslaviji obstajal Pašić-Pribiçeviçev režim hude reakcije, ki se je lotil poskusa fašizacije. Takrat je močno in za državni obstoj nevarno naraslo narodno gibanje na Hrvat-

skem, zlasti med kmečkimi množicami. Stjepan Radić je bil v Moskvi in včlanil hrvatsko republikansko seljačko stranko v zeleno Kmečko internacionalo itd. Upoštevajoč to kritično stanje v državi, je resolucija V. kongresa kominterne splošno načelo samoodločbe konkretizirala v predlog odcepitve, ne pa v obveznost odcepitve na sploh. To je bolj ali manj ustrezalo takratnemu položaju. Ko se je ta položaj spremenil, ko je Radić odšel v Beograd, priznal monarhijo in vidovdansko ustavo in postal prosvetni minister, razlogov za tako postavljanje odcepitve ni bilo več in predlog je odpadel, bil je eliminiran. Naslednje leto je bil kongres Komunistične partije Jugoslavije in na njem o geslu odcepitve ni sledu. Vedeti moramo, da so bile komunistične stranke naučene zelo občutljivo spremljati politično in socialno stanje in takoj reagirati na spremembe, zlasti kadar je šlo za velike in realne spremembe v družbi in za materialne odnose v dobi posebne zaostritve znotraj države. Ne gre za umetno, v hermetičnih prostorih, brez vpliva od zunaj izmišljeno taktiko.

Da komunistična partija ni mogla sprejeti obveznosti odcepitve, govori še cela vrsta drugih razlogov. Eden je npr. v Stalinovi poziciji med debato v jugoslovanski komisiji kominterne v Moskvi. Dne 30. marca 1925 je Stalin na seji komisije dejal: »Nekateri tovariši spreminjajo pravico do odcepitve v obveznost in zahtevajo na primer, da se morajo Hrvatje za vsako ceno odcepiti. To je nepravilno stališče in treba ga je zavreči. Pravice ne smemo zamenjati z obveznostjo.« Stalin leta 1925 ni bil na višku moči in ta njegova izjava je obveljala zaradi prepričljive argumentacije, ki jo je tej izjavi dodal.

V partiji in njenih komitejih je bila tista leta najširša demokracija. Bile so obsežne obravnave, v katerih se je svobodno govorilo o najrazličnejših stališčih. Sklepi so nastajali kot plod takšnega ideološkega ustvarjalnega, kolektivnega ozračja. In kar se je na obravnavah dognalo kot načelo, kot važen element idejno-političnega spoznanja, je postajalo last posameznih strank.

Tovariš Pleterski v referatu ni dal zadosti poudarka drugemu zelo važnemu elementu v nacionalni politiki Komunistične partije Jugoslavije, namreč zahtevi po zvezi osvobojenih narodov, po federaciji samostojnih narodov. Na strani 63 pravi, da šele leta 1936 najdemo »obrise zamisli za federativno ureditev Jugoslavije, kakršna je bila pozneje tudi uresničena«.

V partijskem tisku najdete nešteto krat gesla: za svobodno in zedinjeno Slovenijo, za samostojno Hrvatsko, za pravico vsakega naroda do lastne države, za pravico do odcepitve itd. Tega je bilo v člankih in letakih, na zborovanjih in v govorih še in še. In skoro nikoli ne boste pogrešali zraven, takoj v istem hipu gesla: za zvezo svobodnih narodov, za zvezno državo, za federacijo svobodnih delavsko-kmečkih republik, za balkansko federacijo, za balkansko-podonavsko federacijo. In če tega gesla ni bilo, je bilo to le izjemoma, kar pa ni bilo rojeno iz kakšnih načelnih pomislekov. Obe gesli sta bili neločljivi, integralni, sestavljali sta enotno pojmovanje, kako rešiti narodne odnose.

V vrstah Komunistične partije Jugoslavije ni bilo idejnopolitičnih dejavnikov, ki se ne bi zavedali nevarnosti obstoja posameznih narodnih držav v sosedstvu z zahodnimi imperialističnimi razbojniki in ki zato ne bi stalno in neizogibno poudarjali potrebe po federaciji svobodnih republik. K temu jih je navajal tudi spodbuden primer oktobrske revolucije in Sovjetske zveze.

Tovariši, najprej to, s čimer sem prej mislil obravnavo končati. Tovariš Štoka je govoril o Trstu kot o mestu na slovenskih tleh, o težnjah tržaških Slovencev, ki so izvirale iz stališča, da gre za kos domače, slovenske zemlje. In to je res. Če bi tovariš Klopčič za ščepec bolje poznal slovensko zgodovino, kakšna je bila, bi vedel, da ni to meja, na katero smo mislili, ko smo govorili o etničnih mejah sredi prejšnjega stoletja. Edini kriterij za mejo, ko smo določali mejo proti Italijanom, nam je bila statistika iz leta 1910. Statistika iz leta 1921 je bila za njo še edinā pred koncem druge svetovne vojne, ki je upoštevala etnično (oziroma jezikovno) pripadnost prebivalstva; toda mirovna konferenca sama jo je zavrgla kot ponarejeno in zavzela stališče, da je ni mogoče vzeti v poštev kot podlago pri določanju etnične meje.

In kakšno je stanje po statistiki iz leta 1910? Trst ne leži ob meji v etničnem smislu. Meja teče od Tržiča proti Gorici. Če pregledujemo etnični sestav občin ob narodnostni meji, vidimo, da je le v dveh občinah (Devin in Doberdob) Slovencev pod 90 % (80 oziroma 86 %). V vseh drugih obmejnih slovenskih občinah je Slovencev nad 90 %, v marsikateri 99 %. Ob tako jasni etnični meji zares ni treba govoriti, da vodimo Trst k nam v tujo hišo, če je zrastle mesto na naših tleh. In če deli Trst na kopnem od najbližjega mesta italijanskega ozemlja približno 20 km širok pas povsem slovenskega etničnega ozemlja, določa šele njegova meja proti italijanskemu ozemlju etnično mejo na Tržaškem. Slovenci so bili torej resnično v Trstu doma, so se doma borili in vse drugo, kar je tovariš Klopčič v zvezi s tem napletel, nima nobene zveze.

Osporavana »nacionalistična odločba« oziroma kriterij je namreč kriterij za Koroško. Koroški Slovenci so bili 100 let pod germanizacijskim pritiskom in tu je šlo v resnici (sc. v primerjavi z etničnim stanjem v 30. letih našega stoletja) za teritorij približno 500 km², germaniziran od srede prejšnjega stoletja naprej, za katerega smo rekli, naj bi se z našo zahtevo zajel. Sicer pa mi takrat še nismo govorili o črti, o tem je bilo govorjeno v izvršnem odboru Osvobodilne fronte leta 1944, ko je šele prišlo do konkretnega predloga. Takrat smo govorili samo o načelnih kriterijih, po katerih bomo izdelali bazo za celotno argumentacijo.

V zvezi s tem bi se dotaknil še nečesa. Tega, kar je zajel včeraj tovariš Kermažner in o čemer sva nadaljevala obravnavo na hodniku. Če sem ga prav razumel, je namreč tovarišu Pleterskemu nekako zanikal umestnost obravnavanja teme, kakršno je zajela njegova disertacija, češ da je treba študirati našo socialno demokracijo, ne avstrijske. Tu se resnično čutim prizadetega kot človek, ki izvira s Koroškega. Kot da so Slovenci na Koroškem nekaki Slovenci druge vrste. Kot da bi imela slovenska zgodovina nalogo, da se prvenstveno peča s kranjskim, spodnještajerskim pa morda še primorskim človekom, mogoče brez Trsta, medtem ko Korošce zaradi tega, ker je zgoraj pač predvsem agrarna manjšina, pustimo zunaj.

Trdim, da je problem zedinjene Slovenije osnovni problem naše zgodovine in da je problem plebiscita na Koroškem dejstvo, ki nam enega dela te historične naloge ni dovolil rešiti, da pa je problem plebiscita obenem čisto gotovo problem političnega stališča slovenskega koroškega delavstva, to je problem avstrijske socialne demokracije, razmer, zaradi katerih je na Koroškem pri Slovencih zrastle kot je zrastle itd. Prav ta problem je tovariš Pleterski zajel v svoji disertaciji, zakaj

to je jedro vprašanj, ki jih je reševal. To pa je zame eden izmed osnovnih problemov slovenske zgodovine in slovenskih zgodovinarjev.

Tu se dejansko dotikamo vprašanja, ali smo si na jasnem glede temeljnih koncepcij slovenske zgodovine: ali mora biti baza za koncepcijo slovenske zgodovine del slovenskega naroda, ki so ga zajemale slovenske politične stranke, ali pa vsega slovenskega naroda sploh. Če so res nejasnosti v takih vprašanjih, bi bilo res treba določiti, naj se — na primer ob priložnosti na sestanku Zgodovinskega društva — razčisti ta problem koncepcije slovenske zgodovine, ki se kaže v takšnih medsebojnih nasprotjih. Rešimo ga na svojih sestankih in si povejmo, kaj si pod temi stvarmi pravzaprav predstavljamo, da ne bo vnovič prihajalo do takih reči, ki gredo v resnici do srca, če jih analiziraš.

Vrnil bi se še k tistemu, kar je rekel danes dopoldne tovariš Fajfar. Deloma sem sam kriv, da je storil takšne sklepe, namreč kolikor sem v svoja izvajanja pritegnil tudi njegove spomine. V njih namreč v resnici govori samo o sestavu Osvobodilne fronte in ne o drugih stvareh. Z druge strani pa je on toliko pogrešil, da je pritegnil Kermavnerju v sporu z menoj glede pojmovanja razmerja med Delavsko pravico in Dejanjem. Zato naj tukaj preciziram: gre enostavno za to, da Dejanje oziroma skupina okrog Dejanja ni bila te vrste skupina, da bi enega ali drugega zavezovala, da v vsakem vprašanju misli tako, kot mislijo drugi. Vsak je mislil pač s svojo glavo. Dejanje tudi ni nastopalo kot določena skupina v političnih akcijah. Imeli smo v določenih okvirih iste koncepcije, toda to je daleč od tega, da bi moral vsak med nami vsako politično vprašanje presoјati na isti način. Npr. glede vprašanja Rusije itd.: že od aprila 1939 — ko sem sam v članku Med Ukrajino in Španijo govoril o nepravilni zahodni ukrajinski meji in predvideval, da se bo na etnični podlagi premaknila na škodo Poljske — tja do konca leta 1940 imate celo vrsto konceptov s strani različnih avtorjev. Torej, Dejanje se kot skupina ni moglo opredeljevati, Zarja že malo bolj, čeprav tudi Zarja nikdar ni nastopala kot politični korpus izven akademskega življenja. V akademskem življenju pač.

Izven akademskega življenja pa smo nastopali kot krščanski socialisti. Sam sem bil imenovan v komisijo, ki jo je omenil tovariš Klopčič, kot predstavnik krščanskih socialistov, čeprav smo se nato dogovorili, da bom deloval v njej kot strokovnjak, ne pa kot politični delavec. To so tri vprašanja, o katerih sem želel govoriti.

Fran Zwitter

Oglašam se k obravnavi zaradi dveh točk v izvajanjih tovariša Klopčiča. Prva točka so vprašanja meja. Tovariš Klopčič sodi, da je bila izjava treh partij v redu, medtem ko je bilo stališče komisije za mejna vprašanja pri IOOF v letih 1941/42, kateri sem imel slučajno čast predsedovati, nacionalističen odklon. Danes smo že poslušali temeljit referat o tem, kako je bilo pravzaprav z izjavo treh partij, in slišali smo tudi opozorilo tovariša Šiškočiča, da se v tej izjavi sicer govori o združitvi slovenskega ozemlja in o pravici samoodločbe do odcepitve, da se pa prav nič ne govori o tem, kaj naj bo z mešanimi kraji. V komisiji za mejna vprašanja, kjer so bila v bistvu formulirana že vsa načela, na katerih so slonele naše

teritorialne zahteve proti Italiji in Avstriji po drugi svetovni vojni, je pa najprej nastopil Prežihov Voranc s predlogom, da se zahteva združitve vsega slovenskega etničnega ozemlja skupaj s kraji, ki so bili potujčeni v dobi imperializma. Sprejeli smo prvo načelo, glede potujčevanja v dobi imperializma smo pa ugotovili, da to vprašanje za nas konkretno ni tako važno kakor vprašanje tujerodnih ali mešanih mest sredi slovenskega agrarnega etničnega ozemlja, mest, ki so bila deloma tujerodna ali mešana že prej, kar se je pa seveda potem še okrepilo v dobi imperializma. Zagovarjali smo stališče, da morajo taka mesta slediti svoji agrarni okolici, ker je njihov drugačen etnični značaj determiniran predvsem po tem, kdo je bil v preteklosti gospodar, medtem ko se etnični karakter podeželja ne da tako hitro menjati. Pri tem smo sledili našemu tradicionalnemu narodnemu stališču, vedeli smo pa, da sta to stališče zagovarjala v svojih spisih tudi Lenin in Stalin in da na tem stališču sloni teritorialna organizacija Sovjetske zveze. Sovjetska zveza je zveza republik, organiziranih po etničnem načelu, tem republikam je bilo potrebno določiti meje in pri tem je obveljalo, da odloča etnični značaj podeželja in da mesta pripadajo temu podeželju, čeprav imajo sama drugačen etnični značaj (npr. Odesa v Ukrajini). Mi smo ta načela poznali, saj je bil član naše komisije geograf prof. Anton Melik, ki je v več spisih, objavljenih v času stare Jugoslavije, opozarjal na to načelo organizacije Sovjetske zveze. Na podlagi tega načela je delala naša komisija, na njem so sloneli naši argumenti. Tega problema mest in podeželja se je ves avstromarksizem pri svojih projektih teritorialnih avtonomij vedno izogibal in puščal vse to nerešeno. To načelo smo mi dodali tudi v primeri z izjavo treh partij in v tem je ves »nacionalistični odklon«. Kako se je vprašanje meja reševalo potem, po drugi svetovni vojni, je bilo seveda odvisno od politične moči. Toda naša načela so bila tu popolnoma jasna.

Druga točka je stališče KPJ do narodnega vprašanja v Jugoslaviji, kjer se omejujem na nekaj najbolj splošnih okoliščin. Mislim, da med referati, ki smo jih tu slišali, med mnenjem tovariša dr. Marjanovića v referatu na III. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ljubljani leta 1961 in med mnenjem tovariša Klopčiča ni bistvenih razlik, kar se tiče ugotavljanja samih dejstev. Vsi govore o tem, da je KPJ bila v prvi fazi na unitarističnem stališču. Vsi razlikujejo tudi drugo fazo nekako enega desetletja, ko je stala KPJ na separatističnem stališču, označevala Jugoslavijo kot produkt versajskega sistema, govorila o pravici samoodločbe do odcepitve, čeprav se je pri tem včasih zavzemala za razbitje Jugoslavije, včasih pa izjavljala, da je odcepitev pravica, ne pa dolžnost. Vsi razlikujejo tudi tretjo fazo dobe druge polovice tridesetih let in druge svetovne vojne, ko KPJ ni stala na enem niti na drugem od teh stališč, ampak se je zavzemala za federacijo in to ne za podonavsko ali balkansko, ampak za federacijo enakopravnih jugoslovanskih narodov. O obstoju teh faz so vsi zgodovinarji več ali manj na jasnem, razlike med njimi obstoje v raznih podrobnostih, za katere so drugi bolj kompetentni kakor jaz in se v ta vprašanja ne bi spuščal. Razlike pa obstoje v vrednotenju teh faz. Dr. J. Marjanović je v svojem predavanju na kongresu leta 1961, ki je bilo nato tudi objavljeno v JIC, zastopal mnenje, da KPJ ni mogla niti s svojim prvim niti s svojim drugim stališčem potegniti mas za seboj, ampak je mogla to doseči šele s svojim tretjim stališčem, kar je bil pogoj za njen uspeh v NOB. Navajal je spomine nekega nemškega generala iz dobe druge svetovne vojne, ki je pisal, da so bili v trenutku, ko je Tito v gozdovih postavil proti tezi unitarizma in antitezi separatizma sintezo federalizma, Nemci proti temu

brez moči. Na drugi strani je teza, ki jo je France Klopčič zastopal že leta 1961 v obravnavi na kongresu in v Naših razgledih, teza, da ne moremo govoriti o tem, da bi bilo kako stališče pravilno, da more biti vsako stališče pravilno v določenih političnih razmerah, da se pa vse spreminja, ker je pač vse dialektika. Mislim, da gre tu za globlji problem, za vprašanje, ali obstoji v družbenih problemih samo linija, ki se vsak dan spreminja, ali pa obstoje neke globlje zakonitosti, ki so relativno trajne in jih je treba odkriti. Zame je mnenje, da se razmere vsak dan spreminjajo in da moramo zato postati vsak dan nekaj drugega, zelo problematično. Naj opozorim na to, da imamo na severu zelo zanimivega soseda, ki še danes mnogo razpravlja o tem, ali je narod ali ne. Leta 1848 so bili za avstrijstvo tisti, ki so bili črnožolti in vdani Habsburžanom, medtem ko so se republikanci in revolucionarji zavzemali za nemško republiko. V dobi po prvi svetovni vojni so se pa za Anschluss zavzemali najbolj antisemiti in nacisti, to je ljudje, ki so se sramovali tega, da so bili njihovi predniki, ki so se leta 1848 prvi zavzemali za priključitev Nemčiji, republikanci in demokrati. Na drugi strani so bili pa v tridesetih letih v času, ko je v Nemčiji zmagal nacizem, med tistimi, ki so se zavzemali za tezo, da so Avstrijci poseben narod, prav avstrijski komunisti, ki so pri tem navezovali tudi na črnožolte tradicije in sem bral pri njih npr. trditev, da je bil katoliški pridigar 17. stoletja Abraham a Santa Clara večji književnik kakor pa Goethe. Tu se ne spuščam v vprašanje, ali so Avstrijci poseben narod ali pa le del nemškega naroda. Hočem izraziti samo svoje mnenje, da obstoje neke objektivne družbene zakonitosti, ki jih je treba odkrivati, jim prisluhniti in se po tem ravnati, in da ni vse samo taktika, po kateri smo danes to, jutri pa drugo, da obstoje globlji problemi in ne samo linija. Mislim, da obstoji taka globlja logika tudi v razvoju jugoslovanskih narodov, ki niso in ne bodo postali en narod, vendar so pa med njimi nastali določeni odnosi, ki so našli končno svoj ustrezen izraz v jugoslovanski federaciji. Ta federacija — skupaj z Bosno kot posebno enoto — ustvarja probleme in se je treba za njeno uresničevanje stalno boriti, vendar pa mislim, da je to ustrezna rešitev, boljša kakor vse drugo. Tu smo pa še pred drugimi problemi. Vem, da so ljudje, ki vsak dan menjajo svoje mnenje pod vplivom trenutnih direktiv. Mislim pa, da to more roditi uspeha, ker je človeška narava drugačna. Predvsem sem pa prepričan, da so tudi družbene vede nekaj, da obstoji v družbi vendar nekaj zakonitosti in da zato ni mogoče trditi danes nekaj, jutri pa nekaj čisto drugega. To more delati kak novinar ali kdo drugi. Zgodovinar pa mora odkrivati globlje zakonitosti in jim znati prisluhniti, sicer bi ne bil več pravi zgodovinar.

Janko Pleterski

Preden sem prebral povzetek svojega referata, sem prosil, da se v svoji kritiki naslonite na celotni tekst, ki vam je bil predložen. Zdaj ponovno prosim, da bi vsak kritik pozorno prebral, kar sem napisal, da se ne bi pogovarjali o stvareh, o katerih pravzaprav ni treba razpravljati. Po mojem nima smisla kritizirati stvari, ki jih v tekstu ni. Mislim, da sem s tem odgovoril na nekatere pripombe. So pa seveda stvari, o katerih se da razpravljati in imeti različne poglede na eno ali drugo dejstvo. To, kar je prej rekel tovariš prof. Zwitter, namreč da se v tej

problematiki naše današnje zgodovinske ne razhaja toliko v faktografiji, ampak bolj v tolmačenju dejstev, ki jih poznamo, drži v veliki meri. Zlasti velja to za problem odnosov med kominternom in med jugoslovansko partijo, zlasti v dvajsetih letih. Za ta problem pravzaprav nisem imel nobenih drugih dokumentov kakor tiste, ki so že dolgo časa objavljeni in ki jih je lahko vsak že zdavnaj prebral. Različna mnenja lahko izvirajo bodisi iz različnosti pogledov ali pa iz različnosti tega, kar človek ve še zraven. Prepričan sem, da tovariš Klopčič, ki je v tistem času doživel veliko iz prve roke, lahko še marsikaj ve, česar jaz iz dokumentov vedeti ne morem. Vendar pa mislim, da kljub temu lahko nekaj rečem o vprašanju razvoja v pogledih KPJ na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji. Po mnenju tovariša Klopčiča, če sem ga prav razumel, sploh ne moremo govoriti o kakšnem razvoju, ampak samo o različnih etapah, o različnih situacijah, v katerih se je to gledanje vselej pravilno izkazalo, primerno trenutni situaciji. Tudi jaz seveda vem, da je treba vsako stvar razumeti iz situacije, v kateri je nastala. Vendar pa mislim, da lahko v idejnih pogledih KPJ ugotovljamo tudi razvoj, idejni razvoj tudi v nacionalnem vprašanju. Ne bom govoril zdaj o kreativnosti marksizma in podobnem; ampak če čisto preprosto primerjamo tisto prvo fazo, ko se gleda na Jugoslavijo kot na nacionalno enotno državo, z naslednjo fazo, ko zmaga pogled na Jugoslavijo kot na večnacionalno državo, gotovo lahko govorimo o razvoju v gledanju KPJ na nacionalno vprašanje in da izraz »pravilnost« ali »nepravilnost« tukaj sploh ne bi mogel priti v poštev.

Vzemimo še drug primer s področja nacionalnega vprašanja. Znamenita Stalina teza, da je nacionalno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje, se da interpretirati širše in se da interpretirati ožje. Vemo, da je kljub temu, da je bila splošno priznana še vse tja do konflikta z informbirojem, ta teza v konkretni politiki komunistov Jugoslavije doživela takšno interpretacijo, da je dejansko preseгла samo sebe. V drugi izdaji Speransove knjige je končno jasno povedano, da je Stalina teza preozka in da je treba vprašanje gledati širše. Ne bom ponavljal besed tovariša Kardelja, ampak mislim, da tudi tu lahko ugotovimo določen idejni razvoj. Če gre za to, ali sem uporabil besedo »naposled« ali ne, mislim, da ni tako važno.

Če sem prav razumel tovariša Klopčiča, je rekel, da menda trdim, da se je ideja o federaciji pojavila šele po letu 1935. To seveda ne drži. Ideja o federaciji se vendar pojavi pri komunistih iz Sovjetske Rusije že takoj leta 1919 in se potem stalno ponavlja v raznih oblikah in ob raznih priložnostih. Seveda pa ni vseeno, kakšna federacija je bila mišljena, predvsem v teritorialnem oziru. Dejstvo je, da je v dvajsetih letih, kadar je bilo govora o federaciji, bila v glavnem mišljena balkanska federacija (npr. v dokumentih IV. kongresa KPJ). O tem piše tudi Pregled zgodovine ZKJ. Ne mislim, da tukaj nekaj novega odkrivam, ampak dejstvo je, da pojem balkanske federacije ni bil adekvatna formula, ki bi imela tisti politični učinek, ki so ga od nje pričakovali, in da je potem perspektiva, da se stvari uredijo v revolucionarno preobraženi Jugoslaviji, bila čisto realna in da je zaradi tega imela večjo privlačno moč kot pa recimo geslo balkanske federacije, ki vse do takrat nikoli ni bilo aktualno v stvarnem političnem dogajanju.

Glede sklepa V. kongresa kominterne, ki ga je moči razumeti kot obveznost odcepitve, se pravi tudi nekakšnega razbijanja Jugoslavije, se lahko opira samo na dokument, ki je objavljen v Zgodovinskem arhivu ZKJ. Tam so objavljeni tudi drugi dokumenti, na katere se naslanjam, ko pravim, da se stališče, da je treba pravico do odcepitve tolmačiti kot nekakšno obveznost, pojavlja v različnih fazah

kot sprejeto in spet odklonjeno. Poudaril pa sem hkrati, da gre tukaj za vprašanje, ki je v tej fazi, po letu 1924 pa tja do leta 1928, postalo vprašanje, ki je že odrinjeno s principialne ravni, ampak je bolj potisnjeno na področje frakcijskega boja. Tovariš Klopčič je citiral Stalinov nastop leta 1925 v jugoslovanski komisiji — in tudi jaz ga navajam. Stalin je jasno poudaril, da ni stvar marksistov, da bi kakemu narodu branili njegovo odcepitev, ampak da se to tudi ne more tolmačiti kot dolžnost in mislim, da je pomembno upoštevati, da je Stalin to poudarjal ravno zato, ker je del, očitno jugoslovanskih komunistov, razumel sklep V. kongresa kominterne kot nekakšno obveznost odcepitve in da je Stalin zato proti temu nastopil. To je seveda domneva, ki bi jo bilo treba proučiti, ampak seveda na osnovi novih dokumentov ali pa osebnih pričevanj ljudi, ki so bili zraven ali ki so lahko drugače poučeni o ozadjih te obravnave.

Za kaj pravzaprav pri vprašanju odcepitve gre? Po mojem skromnem mnenju za to, da je KPJ po porazu, ki ga je doživela po obznani, iskala prijeme in načine, kako razširiti svoj krog vpliva, kako utrditi položaj najprej v delavskem razredu in temu delavskemu razredu poiskati tudi zaveznikov, v prvi vrsti v kmečkem razredu in tudi v srednjih slojih. To so bila tla, ki je na njih prišlo do pospešene obravnave in novih stališč v nacionalnem vprašanju. Neposrednega uspeha seveda ni bilo, saj se zgodovinska situacija ne da čez noč popraviti in tistega kar je bilo zamujeno, ni bilo mogoče popraviti čez noč. In geslo o odcepitvi v raznih fazah, tudi v obliki narodnorevolucionarnega gibanja, je poskus, kako odtrgati množice, ki so stale pod vplivom svojih nacionalnih meščanskih vodstev (na Hrvaškem Radićeve stranke, pri nas SLS), izpod njihovega vpliva in dokazati, da so komunisti boljši zastopniki tudi njihovih nacionalnih interesov, ne samo socialnih, in na ta način doseči preobrat v političnem položaju. Zakaj to v letih do diktature in potem še nekaj časa ni pripeljalo do pričakovanega uspeha? Tu ravno zavračam tezo, ki krivdo za izostali uspeh vidi v napačnem stališču do jugoslovanskega okvira. Jasno pa je, da je treba ta neuspeh pripisati čisto drugim in globokim razlogom. To so razlogi, za katere pravim, da v svoji celosti pomenijo iste razloge, ki so pripeljali tudi do tega, čemur pravi Kardelj »največji poraz oziroma neuspeh delavskega gibanja v obdobju med dvema vojnama«, to je, do zmage nacizma v Nemčiji. Pri ocenjevanju konkretnega položaja v Jugoslaviji v vrstah jugoslovanske partije, pa ne smemo prezreti tega, da je recimo ravno leta 1928 prišlo do intervencije kominterne na podlagi pisma zagrebške partijske organizacije, ko je KI posegla v znane razmere, ki so nastale v frakcijskem boju. Ta boj je bil verjetno omejen bolj na vrh — tu se ne bi spuščali v vprašanje, kako daleč je ta boj segal. Dejansko je ta boj hromil partijo in sodim, da je pač tukaj treba iskati glavne razloge neuspeha in ne toliko v večji ali manjši posrečenosti politične formule v odcepitvi oziroma o ohranitvi jugoslovanskega okvira. Dejstvo je, da je partija prebila to svojo osamljenost v letih od 1932 naprej, potem ko se je dejansko postopoma usmerila na akcijsko pridobivanje množic ob vseh perečih družbenih vprašanjih življenja, tako na področju čisto socialnega, razrednega boja kot na področju nacionalnega boja itd. O tem ne bi več govoril, ker so te stvari vendarle že precej jasne.

Končno je novi zgodovinski položaj, to se pravi, pojav fašizma kot glavne nevarnosti, pojav vojne, ki bi jo ta fašizem prinesel, odpor proti vsemu temu, na čemer so bile zainteresirane najširše ljudske plasti, prinesel nove možnosti. In te možnosti je partija, za komunisti znali izkoristiti ravno zaradi tega, ker

so vse svoje delo usmerili k aktivni politiki, ki ni bila toliko vezana na ne vem kakšne formule, ampak na akcijsko pridobivanje širše opore v ljudskih množicah. Tako je uresničevanje ljudske fronte — tudi tovariš Kermavner je to povedal včeraj v svojem referatu — nova kvaliteta, zaradi katere ne moremo neposredno primerjati situacije v 30. letih s situacijo v 20. letih, in tega tudi nisem naredil. Tovariš Klopčič pa mi je to oponesel, ko je citiral stavek, da najdemo v 20. letih začetna znamenja stališč in razmerij, ki so pozneje doživela svojo pravo afirmacijo. Toda izpustil je del stavka, ko pravim »v drugačnem zgodovinskem položaju«. Tega nisem slučajno napisal, ker pač hočem reči, da je v 20. letih položaj bil drugačen in da so probleme ljudje sicer že takrat zaznavali, da so že takrat dajali določeno izkušnjo, da pa so se te izkušnje obnesle pozneje v novem zgodovinskem položaju. Več zdaj o teh stvareh ne bi govoril, mogoče bi bilo bolje pismeno nadaljevati to polemiko, ko bo gradivo posvetovanja objavljeno.

Tovariš Kermavner je vprašal, kako mislim s tisto tezo, da je geslo odcepitve nekako pospeševalo geslo zedinjene Slovenije. Mislim, da je tudi to precej jasno zapisano. Hotel bi še reči samo to, da to izhaja tudi iz kronologije dogodkov in stališč. Dokler nimate gesla o odcepitvi, ki obsega tudi odcepitev Slovenije, to se pravi do leta 1924, meni vsaj ni znano, da bi bil formuliran program zedinjene Slovenije v programu komunistov na Slovenskem. Imamo recimo razmišljanja Gustinčiča takoj leta 1920 in še pozneje o slovenskem nacionalnem vprašanju kot o vprašanju, ki je nastalo zaradi razkosanja Slovenije. Gustinčič govori, da bi revolucija obračunala s tem imperialističnim razkosanjem, obenem pa govori tudi o tem, da bi v primeru zmage socialistične revolucije tako v Jugoslaviji kot v Italiji spremembe rapalske meje ne bile potrebne. Pravi, da bi v tem primeru Primorska lahko ostala pod Italijo in bi z avtonomijo tamkaj bila vsa ta vprašanja rešena. Šele pozneje, in o tem je govoril lansko leto tudi tovariš Klopčič, so znani članki Gustinčiča in Martelanca v Zapiskih Delavsko kmečke matice dali osnove, ki so potem leta 1926 pripeljale do jasno formuliranega gesla iz ust komunistov o zedinjeni Sloveniji, ki pa je seveda vedno bila mišljena kot revolucionarna Slovenija. Mislim, da ta časovna koincidenca ni naključna, saj je jasno, da kdor je hotel govoriti o odcepitvi Slovenije v kakršni koli varianti, se ni mogel omejiti samo na jugoslovanski del Slovenije, če je to govorenje hotelo imeti kak racionalen pomen, ampak da o takšni samodločbi do odcepitve, ki bi obsegala zedinjenje vseh slovenskih ozemelj. Opozoril sem na okoliščine, da v trenutku, ko kongres kominterne poudarja pravico na odcepitev tako močno, da se je to celo dalo razumeti kot obveznost odcepitve, to ni bila samo močna spodbuda za vsakogar, ki je o tem razmišljal, da formulira obenem tudi zahtevo po zedinjeni Sloveniji, ampak da je KI s svojim priporočilom KPJ in KPI o koordiniranju politike v Julijski krajini tedaj v mednarodnem merilu sama sankcionirala tako razmišljanje. In kakor smo videli, je to priporočilo v nadaljnji fazi pripomoglo k izjavi treh partij o slovenskem vprašanju, ki geslo o samodločbi dopolnjuje z geslom boja za zedinjeno Slovenijo.

Glede vprašanja »razbijanja« Jugoslavije (tega izraza nisem rabil) ne mislim in nisem rekel, da bi to bil nekak boj za razbijanje, svoja izvajanja sem utemeljil na dokumentih, kakor sem jih pač razumel. Tu je dokument IV. kongresa KP, ki govori, da je mogoče rešiti nasprotja znotraj države, ki so nastala že s samo njeno ustanovitvijo — to se pravi ne šele takrat, ko je zmagala diktatura —

samo z zlomom te državne tvorbe, KPJ se usmerja, piše v tem dokumentu, v boj proti glavnemu sovražniku, to je proti hegemonističnemu meščanstvu in njegovi vojaški monarhiji predvsem v Srbiji, kjer je osnova hegemonističnega režima, in tu deluje za priznanje pravice zatiranih narodov na odcepitev, na oboroženo vstajo proti nacionalnemu zatiranju. Torej to bi se še dalo razumeti, kot da gre samo za boj proti diktaturi. Ampak dokument nadaljuje, da v drugih delih Jugoslavije KPJ podpira vse akcije množic, ki vodijo k odcepitvi in ustanovitvi neodvisne Hrvatske, neodvisne Črne Gore, neodvisne in zedinjene Makedonije (če se govori o zedinjeni Makedoniji, mislim, da ni bilo mogoče misliti na zedinjeno Makedonijo v okviru Jugoslavije, ker tega bi z Bolgari pač nikoli ne spravili na zeleno vejo), podpira albanski nacionalno revolucionarni boj kosovskega komiteja in boj za neodvisno in zedinjeno Albanijo, pri čemer je očitno mišljena priključitev vsaj enega dela Kosmeta Albaniji, priznava pravico na odcepitev madžarske manjšine v severni Vojvodini, torej gotovo k Madžarski, hkrati pa jo svari pred Hortijevim režimom in jo usmerja k skupnemu boju z drugimi zatiranimi narodi Jugoslavije, in končno, poudarja geslo neodvisne Slovenije. Takšen je tekst, interpretacije so lahko različne. Mislim, da je v tem trenutku ideja gotovo ta, da so avtorji pričakovali razpad Jugoslavije. Mogoče to s tem nima nobene zveze, ampak omenil bi nekaj drugega iz istega časa: pred leti sem delal študijo o odnosu med Italijo in Jugoslavijo, o Mussolinijevi politiki do Jugoslavije in tam sem na nešteto dokumentih videl, kako je v tem času fašistična italijanska zunanja politika čisto resno računala na razpad Jugoslavije. To torej ni bila stvar, ki bi zrasla samo v glavah komunistov, ampak je takšno pričakovanje izviralo iz tedanjega položaja. Ne bi se dotaknil še vprašanja, kakšen vpliv je imel VI. kongres kominterne. Hočem le dodati, da kake akcije s strani KPJ za razbitje Jugoslavije dejansko ni bilo. Mislim, da je to treba razumeti tako, da komunisti razbitje Jugoslavije niso postavljali kot kake točke svojega programa, ampak so pričakovali, da se to lahko zgodi ali pa celo postane potrebno pri razvijanju revolucionarnega boja in v tem smislu so potem tudi govorili tako, kot je to tukaj napisano.

Ob koncu še nekaj, kar sploh ne spada k tej obravnavi. Gre za polemiko o razmerju med zgodovino delavskega gibanja in narodno zgodovino, ki se je dotaknila moje disertacije oziroma knjige. Moram reči, da sem pomisleke tovariša Kermavnerja danes prviš slišal, nisem vedel, da jih je imel pred natisom. Če bi vedel zanje, bi seveda o njih dobro premislil, saj ga močno cenim. Danes je tovariš Kermavner sicer že rekel, da to nima pravzaprav zveze s problemom povezanosti proučevanja narodne zgodovine z delavskim gibanjem in zato o tem ne bom govoril, vendar pa moram nekaj reči o metodi, ki sem jo uporabil. Če tovariš Kermavner pogleda knjigo, ki jo je pač lahko dobiti v roke, bo videl, da gre tukaj za temo, ki govori o dejavnih nacionalne in politične orientacije prebivalstva slovenske Koroške. To se pravi, da nima namena proučevati zgodovino koroškega vprašanja kot takšnega in zato tudi ne gledanja na koroško vprašanje vseh prizadetih političnih subjektivnih dejavnikov tako slovenskih kot nemških in katerih koli drugih. Ob tako zastavljeni temi sem poskušal ugotoviti dejstva na Koroškem, ki so pripomogla k temu, da se je zgodilo to, kar se je v resnici zgodilo, namreč, da je tako velik del Slovencev prišel pod vpliv nemških političnih strank tako nemško-liberalne kot nemške socialne demokracije. In zato sem upošteval in gradil predvsem na stvareh, ki so tam na terenu neposredno učinkovale na prebivalstvo in njegovo orientacijo (na terenu je delovalo koroško časopisje, na terenu je

delovalo koroško gospodarstvo, posebna struktura migracije itd.), in ravno te stvari sem preštudiral. Jasno je, da bi mogoče našel še kakšno zanimivo osvetlitev tudi v bolj oddaljenih virih. Kjer se mi je zdelo nujno, sem poskusil upoštevati tudi centralno časopisje. Slej ko prej pa je za rešitev tako zastavljenega problema uporabljena metoda bila čisto primerna.

France Klopčič

Zavedam se, da nisem storil popularnega akta, ko sem sprožil tržaško vprašanje. Vem, da bi lahko žel aplavz, če bi govoril o tržaškem vprašanju tako, kot je govoril tovariš Štoka, ne povsem znanstveno, predvsem pa z nostalgijo po Trstu. Ampak kaj hočete, tudi nepopularna vprašanja je treba reševati. Pri nas je sploh premalo obravnave, premalo polemike, premalo intenzivnega in hitrejšega izmenjavanja mnenj in mi se moramo iz počasnetov spreobrniti v dinamične družboslovce.

Ko sem tržaško vprašanje razširil na vprašanje meja Slovenije, sta se v obravnavi oglasila dva oponenta. Gradivo za svojo tezo o mejah sem našel v lanskoletnem zborniku o posvetovanju ob obletnici Osvobodilne fronte. Tam piše, kakšne so in kakšne naj bodo meje bodoče zedinjene Slovenije. Navajam: Tu je bilo že sprejeto načelno stališče, da naj te meje zajamejo celotno slovensko ozemlje, vključno področja, potujčena v dobi imperializma, pri čemer je tudi že bilo precizirano, da gre za slovenske etnične meje, kakršne so bile sredi 19. stoletja. To načelo je bilo veliko širše, kot pa na primer tisto, ki je bilo leta 1933 izraženo v brošuri o programu slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja itd. To sem torej označil kot nacionalizem.

Ponudil sem za obravnavo zgornjo načelno osnovo, da se o njej govori, razpravlja. Prof. Grafenauer, ki je prvi spregovoril, te osnove ni sprejel, ampak se je spustil v podrobnosti, v ljudsko štetje, koliko kilometrov je Trst oddaljen od etničnih mej in drugo. Hkrati je v jezi dopustil osebni izpad. Jaz se na tak nivo ne bom spuščal, že iz spoštovanja do tovariša Grafenauerja ne. In ker je zdrknil na nižji nivo, ni dal glavnega odgovora, namreč kakšno je njegovo mnenje o stališču, ki naj bi bilo stališče komisije za meje. Nastala je praznina in razpravljati z njim ni kaj.

Druga stvar je nastop tovariša Zwittera. Z njemu svojstveno odkritostjo in dostojanstvenostjo je povedal, da je bil član te komisije in je razložil, po kakšnih načelih je komisija za meje delala. Ta načela seveda niso v nasprotju s stališčem partije iz leta 1933; to so demokratična načela. In če je to res, kar je rekel tovariš Zwitter — in ni najmanjšega razloga, da mu ne bi verjeli, ker je bil član te komisije — nimam razloga, da vztrajam pri obtožbi v nacionalizmu in zato to obtožbo umikam.

To se tiče vprašanja meja. Nihče pa se ni v obravnavi oglasil glede tržaškega vprašanja. Tržaško vprašanje je namreč širše od mejnega in leta 1945 je imelo ne samo nacionalni, ampak tudi vojaški značaj. In ker je bil Trst presečišče mednarodnih interesov, je imelo tržaško vprašanje eminenten političen značaj. Zato je bilo tudi potrebno izredno skrbno, pazljivo, občutljivo formulirati osnovno

partijsko linijo glede nanj. Moja trditev je bila, da je pri tej liniji, ki se kaže v geslu: »Trst je naš«, bilo kršeno leninistično načelo samoodločbe narodov ali kakor sem še pozneje rekel, da je bila a priori izključena pravica naroda do samoodločbe. In navedel sem nekaj možnih variant drugačne politične linije, drugačnega političnega obravnavanja tega vprašanja, nisem se pa opredelil, kakšna naj bi bila konkretna politika, ker gre za hipoteze. Če torej ni nihče ovrgel moje trditve, vztrajam pri njej in nimam nič proti, če ostane še naprej predmet obravnave.

Bogo Grafenauer

Ne mislim se vračati še enkrat na včerajšno obravnavo, omejil bi se le na en popravek.

Tovariš Klopčič je rekel, da sem se izmaknil načelu, ki ga je postavil oziroma na katerega je opozoril. Mislim, da nisem storil tega. Zakaj ugotovitev, da je neka meja stara tisoč let in ne sto ter ugotovitev, da je popolnoma čista in niti malo sporna v nobenem delu svojega poteka, sama odgovarja na to, kar je on trdil glede podlag našega predloga za zahodno mejo. Zato opozorilo ni bilo nenačelno, kajti prav zaradi tega stališče, na katerega je opozoril — kot sem že včeraj rekel — dejansko za ta sektor ni bilo veljavno oziroma le v kombinaciji, ki jo je za menoj dopolnil prof. Zwitter. Le za sektor okrog Celovca, ki je bil nasilno germaniziran od srede prejšnjega stoletja, res nismo vzeli čiste etnične meje, kot bi se dala ugotoviti okrog leta 1934, ampak smo res vzeli mejo, ki je bila pred začetkom te germanizacije — se pravi le načelno in ne konkretno, zakaj konkretno predloga meje sploh nismo določali mi, marveč je bila to stvar, ki jo je obravnavala komisija na Rogu leta 1944 in nato izvršni odbor v Beli krajini. Tako mislim, da tu ni bilo nič nenačelnega.

Kolikor mi je ušla ostra beseda, je do neke mere pač razumljiva, ker gre pri tisočletnosti meje, ki se naenkrat spreminja v mejo, ki naj bi bila ustvarjena šele sredi prejšnjega stoletja, resnično za hud spodrsrljaj pri človeku, ki intimno živi s slovensko zgodovino. Mislim pa, da mi je dal malce pravice zanjo tovariš Klopčič prejšnji dan, ker je bila tista suverenost, s katero je prejšnji dan sodil o vseh referatih, ki smo jih slišali, in ljudeh, ki so jih imeli, te vrste, da opravičuje potem tudi tak spodrsrljaj z druge strani. Če tako suvereno sodim o vseh ljudeh, ki referirajo, in o kvaliteti njihovih referatov, potem moram biti namreč res podkovan o vsej snovi, o kateri referati govorijo.

Boris Zihel

Ustavil bi se ob tistem, o čemer je dopoldan govoril tovariš Fajfar. Začel pa bi s primerjavo, ki je na zelo svojevrsten način povezana z obema obletnicama, katerima je posvečen naš razgovor, namreč s primerjavo med brest-litovskim mirom in nemško-sovjetskim paktom. V tej primerjavi bomo našli marsikatero

razlike, ne samo glede časa, ne samo glede dobe, v kateri sta se tadva dogodka izvršila, ampak tudi glede njunih akterjev in pa glede glavnih obeležij. Našli bomo pa tudi nekatere podobnosti. Opozoril bi predvsem na to, da je brest-litowski mir zbudil v krogih antante in pri vseh, ki so ji bili blizu, silno ogorčenje. Lenina so razglašali za nemškega špijona.

Kaj se je dogajalo pred brest-litowskim mirom?

Vemo, da je bil eden prvih dokumentov zmagovite oktobrske revolucije prav dekret o miru, v katerem je sovjetska vlada predložila vsem vojskujočim se državam, naj takoj sklenejo mir. Ta predlog in pa vrsta drugih, ki so mu sledili, niso pri antanti naleteli na odmev, nakar je po mnogih težkih peripetijah prišlo do separatnega miru med Sovjetsko Rusijo na eni strani ter Nemčijo in njenimi zaveznicami na drugi, do miru, ki je bil v marcu 1918 podpisan v Brest-Litowsku.

To je bil izhod revolucionarne Rusije iz prve svetovne vojne. Navzlic vsem težkim pogojem, ki jih je vseboval, je brest-litowski mir do neke mere prispeval tudi k zmagovitem izhodu Rusije iz državljanske vojne. Lenin je bil tisti, ki je predvsem vztrajal na sklenitvi tega miru in zelo ostro nastopal proti vsem, ki so nasprotovali mirovnim pogajanjem s centralnimi silami. Navzlic temu pa Lenin ves čas trajanja brest-litowske pogodbe ni niti malo spremenil svojega mnenja o nemškem imperializmu, ki ga je imel za najbolj brutalnega in najbolj agresivnega. Izhajajoč iz revolucionarne perspektive je tej pogodbi pripisoval precejšen pomen tudi v mednarodnem smislu. Govoril je o »boljševiškem bacilu«, ki se bo začel širiti po deželah centralnih sil. Za njegove nosilce je imel ujetnike, ki se bodo vračali domov. Znano je, kako ogromno je bilo število teh ujetnikov in kakšno vlogo so dejansko odigrali, tudi pri nas, na Slovenskem.

Hotel sem poudariti, da so se Lenin in boljševiki odločili za ta korak, potem ko so se lotili vseh drugih ukrepov za doseg miru.

V nekem smislu je to mogoče primerjati s sovjetsko-nemškim paktom. Ko se je brest-litowski mir sklepal, mnogih, kar nas je tu, še ni bilo, ali pa smo bili še otroci. Nemško-sovjetski pakt pa smo večidel sodoživljali; kot komunisti, kot ljudje, ki jim gre za revolucionarno stvar, smo z veliko pozornostjo spremljali vse, kar se je v zvezi z odporom proti hitlerjevski Nemčiji takrat dogajalo in pripravljalo. Ob dolgotrajnih pogajanjih, ki so tekla med Sovjetsko zvezo in anglo-francoskim blokom, je bilo tudi opazovalcu od strani jasno, da tukaj gre za vse mogoče intrige, da gre predvsem za poskus, zvleči Sovjetsko zvezo v vojno s fašistično Nemčijo in jo potem pustiti na cedilu, čakati, da se ti dve sili v medsebojnem boju izčrpata, nakar bi zahodni imperialisti diktirali pogoje miru in vsilili svetu svojo voljo. Ta predpostavka, ki je bila ob objavi sovjetsko-nemškega pakta glavni argument sovjetske zunanje politike, prav gotovo ni bila iz trte izvita. Potrjevalo jo je marsikaj, kar se je potem med drugo svetovno vojno dejansko zgodilo. Vzemimo samo zavlačevanje druge fronte. Mnogi, tudi angleški in ameriški zgodovinarji opozarjajo, da je bila druga fronta odprta šele tedaj, ko je bilo jasno, da utegne Rdeča armada prodreti do Rena, se pravi, da je bila druga fronta odprta ne toliko proti Nemčiji, kolikor proti Sovjetski zvezi. Ne bi kazalo zaostajati za resnimi zgodovinarji, ki v svojih delih vsa ta dejstva potrju-

jejo. Mislim, da pri nas dostikrat prav ta dejstva zanemarjajo in da na nemško-sovjetski pakt gledajo enostransko. Omenim naj le Kostičev učbenik, pa tudi o drugih podobnih dokumentih bi lahko govorili.

Problem je torej drugod in kot tak še danes interesanten.

Kaj je Stalin počel po sklenitvi nemško-sovjetskega pakta?

Tovariš Zwitter je omenil, da se je odtlej v sovjetskem tisku na mah umolknilo o fašizmu. V nekaterih komunističnih partijah je prišlo tudi do zelo čudnih izjav glede bistva fašizma. Pregovor sicer pravi, da volk dlako menja, narave pa ne. V tem primeru, v primeru nemškega fašizma, pa volk niti dlake ni menjal. Dejansko je šlo za neko iluzijo o pravih namenih nemškega fašizma. Dostikrat omenjamo razna opozorila, ki so bila glede teh namenov naslovljena na Stalina. Tudi mi, jugoslovanski in posebej slovenski komunisti, smo se v letih 1940—41 s svojimi informacijami pridruževali tem opozorilom. Stalin je doseženi premor izkoristil in skušal rekonstruirati zahodne meje starega ruskega imperija. Nekateri njegovi ukrepi v tej smeri, npr. združitev ukrajinskega in beloruskega etničnega ozemlja v mejah ZSSR, so nam bili zelo sprejemljivi, o čemer je govoril že tovariš Grafenauer. Druge smo spet sprejemali z večjimi ali manjšimi rezervami. Pozitivne posledice teh ukrepov so bile bolj objektivnega značaja kakor pa izraz Stalinovih subjektivnih namenov in daljnovidnosti, če pomislimo, da dolgo sploh ni verjel v možnost nemškega napada na ZSSR. Vsekakor pa smo tedaj slovenski komunisti nemško-sovjetski pakt z razumevanjem sprejeli na znanje. Nismo ga imeli za izdajstvo nad socializmom, pa tudi nismo zaradi njega spremenili svoje ocene fašizma in v naši partijski dejavnosti nismo prenehali z bojem za enotno mirovno fronto, za takšno notranjo in zunanjo politiko Jugoslavije, ki bi kar največ prispevala k obrambni sposobnosti njenih narodov pred obličjem zunanje fašistične nevarnosti.

S tem neposredno prehajam na vprašanje, ki ga je načel tovariš Fajfar, na III. konferenco KPS iz leta 1940, ki smo ji pred kratkim posvetili skromno spominsko svečanost, in pa na resolucijo; ki je bila na tej konferenci sprejeta.

Po mojem mnenju bi si morali biti vendar enkrat edini v tem, da ne more vsaka formulacija, vsak stavek neke partijske resolucije veljati za resnico zadnje instance, ki ji ni mogoče oporekati. To velja tudi za resolucijo III. partijske konference, ki jo je treba vzeti v njeni celoti, kakor je izražala stališče naše partije, usmerjeno k tedaj najbistvenejšemu, k boju za mir, k zbiranju vseh sil, zavzetih za mir in človeški napredek, in pa h konkretnim zunanjepolitičnim ukrepom, ki naj bi Jugoslavijo obvarovali pred vojno vihro, izven igre imperialističnih sil. Sam sem bil na tretji konferenci in menim, da je tudi inkriminirane stavke treba razumeti iz konkretnih razmer, ki so nastale po sklenitvi sovjetsko-nemškega pakta. Z raznih ravni in strani so na nas, komuniste, leteli očitki, s katerimi so hoteli kompromitirati ves naš dotedanji boj proti fašizmu, posebej pa še naš boj za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda. V skupinah, ki jih resolucija omenja, so se pričeli oglašati ljudje z njihovega krila, ki jim enotna fronta s komunisti nikoli ni bila prav po godu. Ves protifašistični boj so skušali stisniti v okvire politike, ki je s sklenitvijo nemško-sovjetskega pakta doživela precejšen neuspeh. Pomanjkljivost resolucije, ki jo je sprejela III. konferenca KPS, je bila vsekakor v tem, da je bila v zadevnih ocenah presplošna, da ni upoštevala kon-

kretne diferenciacije v posameznih skupinah, ki jih je navajala. Mislim, da nikomur, kar nas je bilo na konferenci zbranih, ni padlo v glavo, da bi z inkriminiranimi besedami prizadejal tudi ljudi iz vrst krščanskih socialistov, s katerimi smo že dolgo časa skupaj delali in ki so predstavljali ogromno večino pripadnikov svoje skupine. To mojo postavko najbolj potrjuje praksa tistega časa. Znano je, da smo komunisti prav takrat ustanavljali pripravljalni odbor Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki je bilo zelo široko zasnovano in je igralo precej važno vlogo v oblikovanju enotne fronte proti fašizmu na slovenskih tleh. Bilo je v nekem smislu predhodnik Osvobodilne fronte. V tem prizadevanju so ves čas aktivno sodelovali tudi tovariši krščanski socialisti. Če bi imeli do njih dejansko tako odklonilno stališče, se pokojni Boris Kidrič, inspirator cele vrste takratnih enotnostnih akcij, ne bi prav v času konference tako intenzivno zavzemal za poglobljeno in razširjeno sodelovanje z vsemi demokratičnimi in protifašističnimi skupinami na Slovenskem. Če priznavamo, da je bila resolucija v tej točki dejansko presplošna in premalo konkretna, moramo pa hkrati tudi priznati, da je v svoji celoti ustrezno izražala skrb komunistov, da bi ohranili narode Jugoslavije izven imperialističnih konfliktov in jim s temeljitimi notranjimi preobrazbami omogočili drugačno medsebojno sožitje in drugačen razvoj.

J a k a A v š i č

K naporom akcije za enakopravnost jezikov bi rad prispeval tole, kar se nanaša na jezike v armadi.

Vojska kraljevine Jugoslavije je uporabljala izključno srbskohrvatski jezik in tudi sicer je bila tako urejena, da je služila kot orodje raznarodovanja nesrbskih narodov in narodnosti. Raznarodovanju je služilo tudi eksteritorialno služenje rekrutov, ki so bili sistematsko razporejeni v tuje kraje. Znano je, da takšna ureditev, ki je bila delo Nikole Pašića, kralja Aleksandra in celotne velesrbske politike, ni upoštevala interesa ljudstva, niti srbskega samega ne. Znano je tudi, kaj se je dogajalo v prvem vojaškem kontaktu jugoslovanskih narodov; o tem je govoril tovariš France Klopčič. Zaradi zanemarjanja narodnih pravic Hrvatov in Slovencev so zapustili prostovoljci srbski dobrovoljski korpus v Rusiji v prvi svetovni vojni, ta je zato razpadel z vsemi posledicami slabljenja moči v tako važnem času kot je vojna. V boju za narodno enakopravnost zasledimo v dveh dokumentih zelo pomembna stališča partije; oba se nanašata na razmere v armadi. Prvi se nanaša na uporabo materinega jezika v armadi, drugi na služenje rekrutov v domačih krajih.

V brošuri Komunistične stranke Jugoslavije, ki obravnava kmečke zahteve in program KSJ, ki sodi v čas pred letom 1933 se poziva k ustanavljanju revolucionarnih kmečkih odborov, katerim postavlja med drugim tele neposredne naloge: V boju za pravice narodov do samoodločbe se morajo delovni kmetje že danes boriti proti nasilnemu posrbljevanju in za narodni jezik v vojski, proti odsluženju vojaškega roka Hrvatov, Slovencev, Makedoncev itd. zunaj njihovega domačega kraja.

Na posvetovanju predstavnikov KP Jugoslavije in KP Italije leta 1930 so bili ob navzočnosti predstavnika komiteja balkanske federacije (šlo je za položaj Slovencev in Hrvatov) izdani določeni politični sklepi za koordinirano delo KPI in KPJ. Med drugimi je tudi zahtevk, da mora vojaška vzgoja potekati v materinem jeziku in da se mora služenje vojaščine odpraviti v pristojnem domačem kraju. Podrobnejših razlogov in pojasnil nisem zasledil v dokumentih razen mnenja, da je raba tujega jezika nasilno posrbljevanje in da je v nasprotju z narodno enakopravnostjo.